

ΑΡΧΕΙΑ
ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΡΚΟΣ
**ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΑ
ΚΑΓΚΕΛΑ**

Ο ΔΙΩΓΜΟΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ
ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ 1947-1950
ΕΝΑ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΝΤΟΚΟΥΜΕΝΤΟ

Π Ρ Ο Λ Ο Γ Ο Σ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΛΕΟΝΤΑΡΙΤΗΣ

Μ Η Μ Η Μ Η Μ Η
&
Ι Σ Τ Ο Ρ Ι Α

φιλίστωρ

ΑΡΧΕΙΑ

ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ

© Copyright 1961, Ανεξάρτητος Τύπος
© Copyright 1995, για την ελληνική γλώσσα
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΦΙΛΙΣΤΩΡ Μπάμπης Γραμμένος,
Θεμιστοκλέους 31, 106 77 ΑΘΗΝΑ
Τηλ.: 3818457, Fax: 3819167

Πρώτη έκδοση 1996

Διόρθωση: Νέστορας Χούνος
Ηλεκτρονική επεξεργασία: DeskPrint
Εκτύπωση: Άγγελος Ελεύθερος
Βιβλιοδεσία: Βασίλης Ευταξιάδης

Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγή μέρους
ή όλης της έκδοσης, χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ - 3

ISBN 960-369-005-8

ΜΙΧΑΛΗΣ ΚΥΡΚΟΣ

Πίσω από τα κάγκελα

Ένα ιστορικό ντοκουμέντο

Πρόλογος
Γιώργος Λεονταρίτης

φιλίστωρ

ΜΙΧΑΗΛ ΚΥΡΙΑΚΙΔΗΣ
112F Μουσικής Γραμμάτισ
ΕΡΜΟΥ 77 ΑΘΗΝΑ
115167

Πρώτη έκδοση 1990

Πρώτο

Διεύθυνση: Μιχαήλ Κυριακίδης
Επιμέλεια: Μιχαήλ Κυριακίδης
Επιμέλεια: Μιχαήλ Κυριακίδης

ΟΛΟΚΛΗΡΩΤΟ ΟΠΩ

Ενα ιστορικό ντοκιμαντέρ

Στο πρώτο μέρος του βιβλίου παρουσιάζονται οι ιστορικές συνθήκες που οδήγησαν στην εμφάνιση της «Απ' τα μουντρούμια και την εξορία η νέα του κόσμου ξεκινά ιστορία».

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΝΗΜΗ - 3
Πρόλογος
Εισαγωγή

Εκδόσεις

ΗΛΙΟΘΕΩΡΙΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 11

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ ΚΕΦ 1

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1
Η ιστορία Σερβοβουλίας 17

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2
Μαζοχισμός
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3
Βουλγαρία - Κεφ 13 40

«Απ' τα μουντρούμια και την εξορία η νέα του κόσμου ξεκινά ιστορία»

Κ. ΒΑΡΝΑΛΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4
Στο Υπόγειο Σερβοβουλίας 45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5
Η μαζοχιστική ιστορία του Νότιου Γαλιτσιανού 113

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6
Τραγωδία της Εξορίας 120

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΣΤΗΝ ΑΓΑΠΗΜΕΝΗ ΤΗΣ ΜΑΚΡΟΝΗΣΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7
Από την Εξορία στην Αγάπη 133

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8
«Οπότε ο δολοφονημένος» 156

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9
Στο πνεύμα Τσέχων Μιχαηλιδών 171

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΘΥΛΑΚΙΣ ΑΒΕΡΩΝ ΚΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10
Στα χρόνια της Αβέρω 189

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11
Η απελευθέρωση 206

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12
Τα χρόνια της μεταπολίτευσης 211

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ	
<i>ΚΕΛΙ 13</i>	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Τα Έκτακτα Στρατοδικεία.	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 Η επιτροπή του ΟΗΕ στην Αθήνα	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Βούρα - Κελί 13	46
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 Στο Έκτακτο Στρατοδικείο	95
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 Η περιπέτεια του Μανόλη Γλέζου	115
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 Τραγούδι και θάνατος	126
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ	
<i>ΣΤΟΝ «ΠΑΡΘΕΝΩΝΑ» ΤΗΣ ΜΑΚΡΟΝΗΣΟΥ</i>	133
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 «Υποδοχή» από τους αλφαμίτες	135
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 «Εθνική διαπαιδαγώγησις»	156
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9 Ξανά στο Τμήμα Μεταγωγών	171
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ	
<i>ΦΥΛΑΚΕΣ ΑΒΕΡΩΦ ΚΑΙ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ</i>	187
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10 Μια αναδρομή	189
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11 Η απελευθέρωση	205
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12 Το τέλος μιας περιπέτειας	211

Λούλης: Δήλωση δεν θα υπογράψω!

Σαν τελειώσαμε με τον έλεγχο των πραγμάτων μας και τις άλλες διατυπώσεις, οι χωροφύλακες μας πέρασαν τις χειροπέδες και μας φόρτωσαν σε καμιόνι της υπηρεσίας τους μαζί με τα πράγματά μας. Την ώρα που επρόκειτο να μπούμε στο καμιόνι παρακάλεσα τον Λαμπρίδη να τηλεφωνήσει στο σπίτι μου ότι έφυγα για την Μακρόνησο. Ανεβαίνοντας από τον Πειραιά, πήραμε τη Λεωφόρο Αλεξάνδρας. Εξακολουθούσα όμως να πιστεύω πως τον Λούλη θα τον αφήναμε στον Αβέρωφ. Η φυλακή είχε ένα υποτυπώδες τότε νοσοκομείο και είπτενα ότι αυτό το νοσοκομείο θα εννοούσε ο Βασ. Επίτροπος όταν διαβεβαίωνε σχετικά με τον κ. Λούλη. Όμως το καμιόνι προσπέρασε τη φυλακή, χωρίς να σταματήσει και πήρε το δρόμο προς το Λαύριο. Το όνειρο πραγματοποιιόταν πλέον εξ ολοκλήρου. Από τα Βούρλα είχαμε επιβιβασθεί πέντε. Μεταξύ μας από την ακτίνα μας ήταν ο Σωτήριος Μπαρμπουνάκης, λαμπρός δημοδιδάσκαλος και λαμπρός επίσης αντιστασιακός αγωνιστής. Όταν πλησιάζαμε στο Λαύριο, ο αείμνηστος φίλος μου και συναγωνιστής μου Αλκιβιάδης με τράβηξε κοντά του και μου είπε: «Μιχαλάκη! Δήλωση δεν πρόκειται ποτέ να υπογράψω. Αν σου πουν το αντίθετο, να ξέρεις πως θα είναι ψέματα. Αν σου δείξουν χαρτί, να ξέρεις πως με σκότωσαν και πήραν το χέρι μου κι έβαλαν αυτοί την υπογραφή μου». —«Το ίδιο κι εγώ, Αλκιβιάδη», του είπα. Και φιληθήκαμε, πιστεύοντας ότι είναι οι τελευταίες ώρες που περνούσαμε μαζί. Ήταν ο μυστικός όρκος που δώσαμε ο ένας στον άλλο πριν αρχίσει το καινούριο μαρτύριο προς το οποίο προχωρούσαμε, να σταθούμε πιστοί στον αγώνα, να φθάσουμε το ύψος που ανέβηκαν χιλιάδες παιδιά του λαού, που ήταν απλοί στρατιώτες και όχι αξιωματούχοι και ηγέτες, όπως εμείς. Και το μαρτύριό μας θα ήταν το ίδιο ακριβώς που πέρασαν και όλοι οι άλλοι, αν ο Λαμπρίδης δεν τηλεφωνούσε αμέσως στο σπίτι μου, όπως τον είχα παρακαλέσει, όπως θα ιδούμε.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ΄

Στον «Παρθενώνα» της Μακρονήσου

Φόβισαμε στο Λαύριο πηγαίναμε. Εκεί βρήκαμε δικαστή χωροφυλακής και μακροφύλο Πολίτη, που ήταν εννοιαστικός στην φυλακή του κρατούμενου Παναγιώτη Τσαλφούρη, όταν ήμασταν υπουργός της αρμοδίας. Όταν μας είδε σε μένους βάλθηκε εμείς να μας λήσουν και δεν επέκρινε να μας βάλουν στο κρατητήριο, παρά μας κινήθηκε στο τραπέζι του. Ήφαλε και ένα χωροφυλακικό στη διάταξη μας, ώστε να παραγγείλαμε κάτι ψέμα. Του είπα βοήθησα στην φυλακή γιατί τις έξι πρώτες ώρες που βρισκόμασταν στο Λαύριο κάτω από την εξουσία τους, τις περνούσαμε με πλήρη άνεση. Έτσι στις έξι μας μεταφέρθηκαν στο καμιόνι για τη Μακρόνησο και μαζί μας μερικοί στρατιώτες που κατηγορούσαν για κριτική ποιητικό σκεπτικό. Εκεί κινήσαμε στη Μακρόνησο και περιφέραμε στη δικαιοδοσία του δικαστή την ΣΦΑ -Στρατιωτικόν Φυλάκιον Αθηνών-Προσωπικότητα Σούλη. Ο Σούλης ήταν Ηλικιώτης, υπαξιωματικός του Λαύρι, ο οποίος τον είχε προσηγορεύσει και ξεπαρτίλα όταν ήταν κατώτατος αξιωματικός. Προς ανταπόδοση προκαταβία και εξουδετέρωσης, θα το είπα κι αντηγόνησε σε όσα θα ακολουθούσαν.

Με τη Μολδακίτη είχα μια έμμεση επαφή πριν από ένα εβδομάδα χρόνια και από πέντε. Στην ίδια συγγένεια μου, κατηγόρησε της κατηγορίας, προσπαθώντας να σπαστήσει τη θηλιά του. Καταπόνησε στο Ηράκλειο της Κρήτης επειδή γεννη-

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

«Υποδοχή» από τους αλφαμίτες

Φθάσαμε στο Λαύριο μεσημεράκι. Εκεί βρήκα διοικητή χωροφυλακής τον μοίραρχο Πολίτη, που ήταν ενωμοτάρχης στην ακολουθία του πρωθυπουργού Παναγή Τσαλδάρη, όταν ήμουν υπουργός της προνοίας. Όταν μας είδε δεμένους διέταξε αμέσως να μας λύσουν και δεν επέτρεψε να μας βάλουν στο κρατητήριο, παρά μας εκράτησε στο γραφείο του. Έβαλε και ένα χωροφύλακα στη διάθεσή μας, ώστε να παραγγείλουμε ό,τι θέλαμε. Του είμαι βαθύτατα ευγνώμων γιατί τις έξι περίπου ώρες που μείναμε στο Λαύριο κάτω από την εξουσία του, τις περάσαμε με πλήρη άνεση. Γύρω στις έξι μάς μπαρκάρησαν στο καΐκι για τη Μακρόνησο και μαζί μας μερικούς στρατιώτες που κατηγορούνταν για κοινά ποινικά αδικήματα. Έτσι φθάσαμε στη Μακρόνησο και περιήλθαμε στη δικαιοδοσία του διοικητού των ΣΦΑ –Στρατιωτικών Φυλακών Αθηνών– αντισυνταγματάρχου Σούλη. Ο Σούλης ήταν Ηπειρώτης, συμπατριώτης του Λούλη, ο οποίος τον είχε προστατεύσει και εξυπηρετήσει όταν ήταν κατώτερος αξιωματικός. Πώς ανταπέδωσε προστασία και εξυπηρετήσεις, θα το ιδεί ο αναγνώστης σε όσα θα ακολουθήσουν.

Με τη Μακρόνησο είχα μια έμμεση επαφή πριν από δύο ακριβώς χρόνια και ιδού πώς. Στενότερος συγγενής μου, φοιτητής της ιατρικής, προσεκλήθη να υπηρετήσει τη θητεία του. Κατατάχθηκε στο Ηράκλειο της Κρήτης επειδή γεννή-

θηκε εκεί και υπηρέτησε περίπου δύο μήνες. Μια μέρα έλαβα τηλεφώνημα από μέρος αγνώστου που με ειδοποιούσε ότι ο στενός αυτός συγγενής μου με άλλους στρατιώτες πέρασαν από τον Πειραιά για τη Μακρόνησο. Ανεκοίνωσα το τηλεφώνημα στη μνηστή του και συζητήσαμε μαζί τι έπρεπε να κάνουμε και πώς να ενεργήσουμε. Ο πατέρας της κοπέλας βρήκε τον τρόπο και πήρε άδεια από τον τότε γενικό στρατοπεδάρχη συνταγματάρχη Μπαϊρακτάρη να πάει η κόρη του στη Μακρόνησο να επισκεφθεί τον μνηστήρα της. Όπως και έγινε. Η κοπέλα με την άδεια στο χέρι, που έφερε την υπογραφή του Μπαϊρακτάρη αποβιβάσθηκε στην παραλία του Γ' Τάγματος, παρουσιάσθηκε στον διοικητή και ζήτησε να ιδεί τον μνηστήρα της. Ο διοικητής τα 'χασε, όπως τα είχαν χαμένα και οι αλφαμίτες που την συνόδευσαν. Δεν ήταν τρεις μέρες καλά-καλά που ο συγγενής μου είχε φθάσει εκεί και να που ερχόταν κάποιος να τον επισκεφθεί και μάλιστα με άδεια του ίδιου του Μπαϊρακτάρη! Όταν συνήλθε από την κατάπληξή του ο διοικητής περιποιήθηκε την κοπέλα και έδωσε εντολή να φέρουν τον στρατιώτη. Όμως η ώρα περνούσε και ο στρατιώτης δεν εμφανιζόταν και η κοπέλα άρχισε να αδημονεί. Επιτέλους, ο αρραβωνιαστικός της φάνηκε με συνοδεία δύο αλφαμιτών. Καθαρός. Φρεσκοξυρισμένος. Με καινούργια ρούχα και παπούτσια. Μόνο που ήταν ξεσχισμένος στο στήθος του και στο πρόσωπο, ακριβώς κάτω από τα μάτια. Η κοπέλα σαν είδε τα ξεσχισμένα μέρη του σώματος του αρραβωνιαστικού της τρόμαξε και τον ρώτησε, με την αγωνία ζωγραφισμένη στο πρόσωπό της: «Πώς έγινες έτσι μέσα σε δύο μέρες;» Όμως πριν προλάβει ο ίδιος να απαντήσει, απήντησαν γι' αυτόν οι δύο αλφαμίτες: «Ξέρετε τι συνέβη, δεσποινίς; Εβγήκε τη νύχτα από τη σκηνή του, να πάει για δουλειά του και επειδή δεν ξέρει ακόμη τα κατατόπια έπεσε πάνω στο συρματόπλεγμα και ξεσχίσθηκε. Πώς δεν έχασε και το μάτι του. Δεν είναι τίποτε. Σε λίγες μέρες δε θα φαίνεται τίποτε». Η δικαιολογία ήταν τόσο καταφανώς ψεύτικη, που

δεν μπορούσε να γελαστεί κανείς. Η κοπέλα κατάλαβε πολλά μα δεν μίλησε. Περίμενε να φύγουν οι αλφαμίτες. Και επειδή αυτοί δεν κουνούσαν από 'κεί, δεν κατόρθωσε να ανταλλάξει ούτε μια λέξη ιδιαιτέρως, για να πληροφορηθεί τι ακριβώς είχε συμβεί. Όταν ήλθε η ώρα να φύγει το καϊκάκι, ο διοικητής πήρε μαζί του και την κοπέλα και κατέβηκαν στην παραλία να επιβιβασθούν, επειδή θα ερχόταν και ο ίδιος στην Αθήνα να κάμει τη γιορτή του. Τον έλεγαν Παναγιώτη και ήταν 14η Αυγούστου. Σαν ξεκίνησε το καϊκάκι, οι στρατιώτες είχαν τέτοιο «ενθουσιασμό» με τον διοικητή τους, ώστε βούτηξαν στη θάλασσα να τον ακολουθήσουν με ζητωκραυγές και ταυτοχρόνως, μη γνωρίζοντας ποια ήταν η συνοδός του κραύγαζαν: «Θάνατος στον...» «Θάνατος στον...» Με το άκουσμα της πρώτης κραυγής, ο διοικητής χλόμιασε. Τους έκανε αμέσως σήματα να σταματήσουν, μα αυτοί είχαν πάρει φόρα και άρχισαν να καταλάβουν τι εσήμαιναν τα σήματα του διοικητού τους. Γι' αυτό στράφηκε προς την κοπέλα και της είπε: «Μη δίνετε σημασία, δεσποινίς, δεν είναι τίποτε. Έτσι κάνουν πάντα οι παλιοί στους νεοφερμένους να τους πειράξουν».

Επέστρεψε η μνηστή του συγγενούς μου και μου διηγήθηκε με όλες τις λεπτομέρειες τα διατρέξαντα και μου πρόσθεσε ότι καταπώς είδε τα πράγματα, αν ο μνηστήρας της δεν έφευγε από 'κεί όσο πιο γρήγορα ήταν δυνατόν, η ζωή του θα διέτρεχε άμεσο κίνδυνο, γιατί τους άκουσε να λένε ότι θα τον περνούσαν από λαϊκό δικαστήριο! Σαν ξημέρωσε η επομένη –της Παναγίας– έσπευσα να συναντήσω τον πρωθυπουργό Δ. Μάξιμο. Του αφηγήθηκα όσα ήκουσα από την δεσποινίδα... την οποίαν ε γνώριζε και ο ίδιος, καθώς και την οικογένειά της. Έμεινε κυριολεκτικά άναυδος και διαρκώς μου επαναλάμβανε: «Μα είναι δυνατόν να γίνονται τέτοια πράγματα;» Και είμαι βέβαιος ότι ήταν απολύτως ειλικρινής και δεν είχε ιδέα από ό,τι συνέβαινε κάτω από τη σκιά του, γιατί του τα απέκρυπταν και του έλεγαν ψέματα. Με κράτησε κοντά του γιατί σε λίγο θα ερχόταν ο

Στράτος, όπως και πράγματι ήλθε. Υποχρεώθηκα να τα επαναλάβω μια φορά ακόμη. Ο Στράτος αρνιόταν και αυτός να τα πιστέψει και τελικά με ρώτησε τι ήθελα να κάμει. Είχα την πληροφορία ότι στο Β΄ Τάγμα τα πράγματα ήταν ησυχότερα, γιατί ο διοικητής του δεν καταδεχόταν να μετέρχεται τέτοια μέσα εις βάρος των αντρών του και ζήτησα να διαταχθεί η μεταφορά του εκεί. Μου έδωσε αμέσως ένα σημείωμα διαταγή προς τον Μπαϊρακτάρη και έτσι έκαμα και την προσωπική γνωριμία του Γενικού Στρατοπεδάρχου Μακρονήσου στο Γεν. Επιτελείο Στρατού.

Ο Μπαϊρακτάρης με δέχθηκε με εξιδιασμένη ευγένεια, που έδειχνε ότι ήταν προσποιητή. Με προσφώνούσε διαρκώς, κύριο υπουργό, μου προσέφερε να καθίσω, ενώ ο ίδιος έμενε όρθιος! Με διεβεβαίωνε ότι ήταν αδύνατο να συνέβαινε οτιδήποτε απ' αυτά που μου κατήγγειλε η μνηστή του στρατιώτου, ότι ήταν πλάσματα γυναικείας φαντασίας, εξαφθείσης από την αγάπη προς τον μνηστήρα της. Ότι ο διοικητής του Γ΄ Ταγματός ήταν από τους σεμνότερους αξιωματικούς του στρατού, ένα είδος αρσακειάδας και μάλιστα της εποχής του 1900 που κοκκίνιζε μόλις της απηύθυνε κανείς τον λόγο! Και όλα αυτά τα αναίσχυντα ψέματα τα έλεγε με τόση πεποίθηση ώστε θα εκλόγιζε ακόμη κι εμένα αν δεν ήξερα όσα συνέβαιναν στη Μακρόνησο και αν δεν ε γνώριζα καλά την πληροφοριοδότηριά μου πόσο ήταν σοβαρή και μετρομένη. Ο τόσον υμνούμενος για τη σεμνότητά του αξιωματικός ήταν από τους υποκριτάς εκείνους που είχε υπ' όψιν του ο Χριστός και τους κατακεραύνωνε με τους γνωστούς αφορισμούς του, και ο Μπαϊρακτάρης γι' αυτά ακριβώς τα ιδιαίτερα προσόντα του τον είχε τοποθετήσει επικεφαλής του τάγματος. Αν συνέβαινε να τους καταλάβει κανείς επ' αυτοφώρω, παρ' όλα τα μέτρα που ελάμβαναν, τότε η δικαιολογία ήταν πρόχειρη. Το ψέμα το είχαν κάτω από την γλώσσα τους: «Φταίνε τα κατώτερα όργανα!!» Αυτό το είπαν και σε μένα τον ίδιο, όπως θα αφηγηθώ στη συνέχεια.

Οπωσδήποτε, την ίδια μέρα διατάχθηκε και εκτελέστηκε η μεταφορά του στρατιώτου στο Β΄ Τάγμα κι έτσι εσώθηκε. Και τώρα γυρίζω πίσω στην άφιξή μας στη Μακρόνησο.

Στην παραλία μάς περίμεναν οι αλφαμίτες. Τους ελέγαμε έτσι γιατί έφεραν περιβραχιόνιο με τα γράμματα Α.Μ. που σήμαιναν: Αστυνομία Μονάδος. Αυτοί οι αλφαμίτες ήταν διαλεγμένοι για την αγριότητά τους και τα κακούργα ένστικτα, με τα οποία ήταν προικισμένοι. Ήταν οι κατ' επάγγελμα βασανιστές της Μακρονήσου. Διάβασαν την κατάσταση. Μας βρήκαν εντάξει και άρχισε η πορεία για τα γραφεία της διοικήσεως, με πρώτο σταθμό το «Δικαστικό» που κρατούσε τους φακέλους των κατηγορουμένων με όλα τα στοιχεία που αφορούσαν στον καθένα. Φορτωθήκαμε τα στρώματά μας στον ώμο, τη βαλίτσα και οτιδήποτε άλλο στο χέρι και αρχίσαμε να ανεβαίνουμε έναν ανήφορο, έχοντας δεξιά και αριστερά από ένα αλφαμίτη και άλλους πίσω μας. Μπροστά πήγαινε ο Λούλης, πίσω του εγώ και ύστερα οι άλλοι, ένας, ένας. Μόλις είχαμε κάνει λίγα βήματα, λέγει ο ένας από τους αλφαμίτες του Λούλη στους άλλους: «Βρε σεις! Τον βλέπετε αυτόν;» Και δείχνει τον Λούλη. «Αυτός, βρε, όσα χαλίγια έχει η θάλασσα, τόσες χρυσές λίρες έχει. Δεν του φτάνανε του κ... ήθελε κι άλλες, γι' αυτό έγινε κομμουνιστής». «Ποιος ξέρει πόσα τον πληρώσανε. Μα έννοια σας κι εδώ θα τα ξεράσει όλα», απαντά τώρα ένας άλλος. «Αμ' τούτον εδώ τον ξέρετε, βρε παιδιά; Αυτός μωρέ είναι ο Κύρκος. Ο διευθυντής της "Ελεύθερης Ελλάδας". Αυτός έγγραφε κάθε μέρα τα προδοτικά άρθρα. Τον άτιμο, ποιος ξέρει πόσο να τον αγοράσανε. Μα τώρα θα καλοπεράσει». Τα λόγια αυτά τα ακολουθούσαν ονειδισμοί και βρισιές, που δεν γράφονται.

Οι αλφαμίτες δέρνουν τον Λούλη

Φθάσαμε σ' ένα πλάτωμα. Εκεί ήταν τα γραφεία της διοικήσεως και το «Δικαστικό». Ακουμπήσαμε κάτω τα πράγ-

ματά μας και περιμέναμε. Δυο-τρεις από τους αλφαμίτες με τα χαρτιά που μας συνόδευαν μπήκαν μέσα. Οι λοιποί έμειναν έξω μαζί μας. Σε πέντε μέτρα απόσταση είδαμε τον γιο του Λούλη, που υπηρετούσε στρατιώτης. Έμαθε πως ερχόταν ο πατέρας του και ήλθε να τον χαιρετίσει. Ο Θεμ. Λούλης ήταν ένας εξαιρετος νέος. Άριστος επιστήμων, πολιτικός μηχανικός. Ετοιμαζόταν για υφηγητής του Πολυτεχνείου, όπου θα επετύγγανε ασφαλώς λόγω της αριτίας τεχνικής καταρτίσεώς του και της ευρύτερας μορφώσεως που τον διέκρινε. Ήταν επιπλέον σεμνότατος και στερεάς ηθικής συγκροτήσεως. Η πρόσκλησή του στον στρατό εματαίωσε τα ωραία αυτά σχέδια και την δικαιολογημένη φιλοδοξία. Επειδή ήταν γιος του Αλκιβιάδη Λούλη και ακολουθούσε τον δρόμο που του άνοιξε ο πατέρας του και έλαβε μέρος στην Εθνική Αντίσταση, μόλις παρουσιάσθηκε στον στρατό τον έστειλαν στη Μακρόνησο. Υπέφερε καρτερικά ανείπωτα βασανιστήρια για να αποκηρύξει τον πατέρα του. Οι «προστάτες» της οικογενείας επεδίωκαν με τον τρόπο αυτόν, να διαλύσουν μια έντιμη οικογένεια από τη μια και από την άλλη να καταστήσουν μαρτυρικότερη τη ζωή των άλλων παιδιών. Μόλις διέκρινε τον πατέρα του ο Θεμιστοκλής Λούλης, έτρεξε να τον αγκαλιάσει. Αλλά οι αλφαμίτες αγρυπνούσαν, έτοιμοι να τον σπαράξουν. Έπεσαν επάνω του με γροθιές και κλοτσιές και τον απεμάκρυναν.

Ωστόσο, άνοιξε η πόρτα του Δικαστικού και φώναξαν τον Λούλη. Ακολούθησαν λίγα λεπτά ησυχίας. Οπότε ακούσαμε άγριες φωνές, θόρυβο, βρισιές ακατανόμαστες. Ο Θεμιστοκλής έτρεξε να δει από ένα μισοανοιγμένο παράθυρο τι συμβαίνει, αλλά τη στιγμή αυτή ακριβώς άνοιξε με πάταγο η πόρτα. Είδαμε να βγαίνει γρήγορα-γρήγορα, ένας Λούλης αγνώριστος. Πίσω του έτρεχαν τρεις-τέσσερις αλφαμίτες. Με μαλλιά ανασηκωμένα σαν του τρελού, ωχρός σαν σουδάριο, έτρεμε σύγκορμος και φώναζε: «Κύριε διοικητά! Κύριε διοικητά! Με σκοτώνουν. Είστε

υπεύθυνος για την ζωή μου». Στην πόρτα του Δικαστικού στέκει ένας υπολοχαγός της Δικαιοσύνης. Πιο πέρα, καβάλα σ' ένα ωραίο άλογο, καφέ σκούρο, μ' ένα μαστίγιο στο χέρι στέκει ο Σούλης και επισκοπεί. Ο Θεμιστοκλής τρέχει να μπει ανάμεσα στον πατέρα του και τους αλφαμίτες. Τον αρπάζουν και μπροστά μας, μπροστά στον «διοικητή», τον κάνουν τόπι στο ξύλο. Σφάδαζε το παιδί να γλιτώσει από τα χέρια τους και να τρέξει κοντά στον πατέρα του. Αλλά πώς; Ο κλοιός ήταν σιδερένιος και το ξύλο έπεφτε άγριο. Ο Σούλης παρακολουθούσε, σαν να μη συνέβαινε τίποτε, τον Λούλη να φωνάζει και τους αλφαμίτες να δέρνουν το παιδί του και έλεγε: «Δε σε πράζ' κανείς»! Πόσα λεπτά κράτησε η σκηνή αυτή δεν ξέρω. Είδα τον υπολοχαγό να αποσύρεται μέσα στο γραφείο του μαζί με τους αλφαμίτες. Έφυγε και ο Σούλης. Τον Θεμιστοκλή τον πήραν και τον πήγαν στη σκηνή του. Έλεγα στον εαυτό μου: «Είδες. Ετοιμάσου τώρα. Η σειρά σου». Και συγκέντρωνα όλες μου τις δυνάμεις.

Η πόρτα του Δικαστικού ξανάνοιξε και φώναξαν το όνομά μου. Μπήκα έτοιμος να αντιμετωπίσω το καθετί. Οι άλλοι έμεναν απέξω. Ακούω τον υπολοχαγό: «Κύρκος Μιχαήλ του Κωνσταντίνου και της Ζωοπηγής;» –«Μάλιστα!» –«Καθήστε, παρακαλώ», και μου δίνει κάθισμα, διατάσσοντας τον γραφέα να γράφει. Μου πήρε όλα τα στοιχεία. Γιατί κατηγορούμην. Πόσο καιρό έχω στη φυλακή. Αν πήγα σε δίκη. Αν καταδικάσθηκα καμιά φορά κ.λπ. Ηρεμότητα και με πολλή ευγένεια. Και πάντοτε στον πληθυντικό. Όταν τελείωσε η λήψη των στοιχείων, μου λέγει: «Ευχαριστώ πολύ, τελειώσαμε. Μπορείτε να πηγαίνετε».

Βγήκα σαστισμένος ολότελα. Δεν μπορούσα να καταλάβω σε τι οφειλόταν και τι έννοια είχε αυτή η απότομη μεταστροφή. Και τι μεταστροφή! 180 μοιρών. Μέσα σε ελάχιστα λεπτά από τα ουρλιαχτά, τον θόρυβο, την ανατροπή των καρεκλών και τραπεζιών, το κυνηγητό των αλφαμιτών, στην πιο λεπτή και προσεκτική συμπεριφορά

απέναντί μου! Ο ίδιος δε άνθρωπος και με τον Λούλη και με μένα! Αλλά στη συνέχεια θα ιδούμε ακόμη περιεργότερα και δυσκολοεξήγητα πράγματα με τον υπολοχαγό αυτόν. Όταν βγήκα από το Δικαστικό μάς παρέλαβαν, τον Λούλη κι εμένα, οι αλφαμίτες να πάμε στο γραφείο ελέγχου των πραγμάτων μας, που ήταν το δικό τους άντρο. Δεν περίμεναν να τελειώσουν οι διατυπώσεις και με τους άλλους. Μας ήθελαν, φαίνεται, ξέχωρα εμάς. Φορτωθήκαμε πάλι στρώματα και βαλίτσες και δρόμο.

Το γραφείο ελέγχου μού φάνηκε πως ήταν σε καμιά δεκαριά λεπτά απόσταση απ' το Δικαστικό. Ήταν μια μικρή παράγκα. Ένα μικρό δωμάτιο, ένα τραπεζάκι με εφόδια γραψίματος και δύο-τρία καθίσματα. Δεν χωρούσε περισσότερο. Σ' αυτό το γραφείο εξουσίαζε ο διαβόητος Κοθράς. Ένας Θεσσαλός στρατιώτης, αγράμματος. Ήταν ο αρχηγός των βασανιστών. Δεν ξέρω τι απέγινε ο άνθρωπος αυτός. Υπάρχει ή δεν υπάρχει στη ζωή. Δεν άκουσα να γίνεται λόγος γι' αυτόν. Ούτε αν τον συνήντησε κανείς. Δεν εύχομαι να του συμβεί τίποτε κακό. Αντίθετα εύχομαι να ζει ήσυχα και να είναι ευτυχής. Ας κρίνει ο ίδιος τον εαυτό του και τις πράξεις του. Τον συγχώρησα από την στιγμή κιόλας που βγήκα από το γραφείο του. Δημιούργημα της καταστάσεως ήταν και προ παντός εκείνων που την καπηλεύονταν και συγκέντρωναν δύναμη και πλούτο.

Κοθράς, ο ιεροεξεταστής

Έξω από το γραφείο στρατιώτες έκαναν τον έλεγχο των πραγμάτων μας. Πρώτον φώναξε εμένα ο Κοθράς. Στην αρχή έδειξε ήρεμος. Με τα μικρά του ματάκια με κοίταξε προσεκτικά και έλεγε μ' έναν τρόπο που έδειχνε τάχα πως με συμπαθούσε για την περιπέτειά μου πως εγώ, ένας πρώην υπουργός, δεν μπορούσε να είμαι κομμουνιστής και πως αν συνεργάστηκα με τους κομμουνιστές δεν ήταν και σπουδαίο πράγμα. Δεν ήμουν άλλωστε ο πρώτος.

Τώρα θα υπέγραφα μια δήλωση, όπως ήταν το φυσικό, θα ξέμπλεκα μ' όλη αυτή την ιστορία και θα πήγαινα σπίτι μου, στην οικογένειά μου. Μέσα στο γραφείο ήταν και δύο άλλοι αλφαμίτες. Ο ένας καθόταν στο τραπεζάκι. Ο άλλος στεκόταν όρθιος. Αφού είπε τα παραπάνω, συνέχισε: «Υπαγόρευσέ του τώρα να γράφει, να φύγει μια ώρα νωρίτερα». Δεν έβγαλα μιλιά παρά τον κοιτάζα στα μάτια. «Δεν άκουσες; Τι περιμένεις; Έχουμε κι άλλον απέξω». Μιλιά εγώ. Εξακολουθούσα να τον κοιτάζω. Ο Κοθράς άφησε το ήρεμο ύφος: «Θα υπογράψεις, ρε; Τι με κοιτάς σαν χαζός;» Μιλιά πάλι εγώ, μόνο εξακολουθούσα να τον κοιτάζω. Αναψε! Έβραζε. Άρπαξε από μια γωνιά ένα σιδερένιο λοστό. Δίνει μια μ' αυτόν πάνω στο τραπεζάκι. Πάνε τα μολύβια, οι πένες, τα μελάνια. Συγχρόνως φωνάζει στους άλλους δύο: «Βγάτε όξω, ρε. Έχουμε δουλειά με τούτον, καταπώς φαίνεται». Η πόρτα άνοιξε και έκλεισε. Οι δύο αλφαμίτες βγήκαν έξω. Εμείναμε μόνοι. Ο Κοθράς άρχισε με ένα απερίγραπτο καταιωνισμό από βρισιές, που δεν γράφονται. Οι Χριστοί, οι Παναγίες, οι Σταυροί πηγαινοέρχονταν. Όσο άκουε τη φωνή του, τόσο άφριζε. Αμίλητος και ακίνητος εξακολουθούσα να τον κοιτάζω. Τις βρισιές διαδέχθηκαν οι απειλές κι αυτές πάλι οι βρισιές. «Όποιος έρχετ' εδώ, ρε παλιοτόμαρο, ή υπογράφει ή πεθαίνει, ρε. Δεν το πήρες χαμπάρι;». Και δώσ' του κατάφερε τον λοστό στο τραπεζάκι. Δεν ξέρω πόση ώρα κράτησε αυτό το υβρεολόγιο. Μια στιγμή τού λέω, ήσυχα, ήσυχα, και χωρίς ούτε τον τόνο της φωνής μου να υψώσω: «Άκουσε! Μην κουράζεσαι! Ό,τι είναι να κάνεις, κάμε το». Τώρα πλέον ο Κοθράς αποθηριώθηκε. Παραμέρισαν οι Χριστοί και οι Παναγίες και μπήκαν στη μέση τα καντήλια, οι πατεράδες, οι μανάδες, τα καράβια που μας έφεραν τους πρόσφυγες από την Τουρκία. Όλα αυτά στο στόμα του πιστού αυτού φρουρού του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, στον οποίον το κράτος της εθνοπροσύνης είχε εμπιστευθεί την προστασία του. Στο τέλος ανοίγει

την πόρτα, μου δίνει μια κλοτσιά και με πετάει έξω, ουρλιάζοντας: «Κάτσε στο πεζούλι να σκεφτείς, γιατί αύριο το πρωί τον ήλιο δεν θα τον δεις». Και πήρε μέσα τον Αλκιβιάδη.

Οι «σκαπανείς» του Γ' Τάγματος και τα μαρτύριά τους

Είχε πια νυχτώσει για καλά. Κάτω από το φως της παράγκας είδα έναν στρατιώτη να ανηφορίζει τρέχοντας. Δεν πρόφθασα καλά-καλά να σκεφθώ τη σκηνή που προηγήθηκε και τι μπορούσε να είναι η συνέχειά της κι ακούω μια φωνή ψιθυριστή. Ο στρατιώτης μιλούσε σαν εγγαστρίμυθος και προχωρούσε, χωρίς να με βλέπει. Πέρασε από μπροστά μου αδιάφορος και βιαστικός, σαν να μη με είχε δει ποτέ, σαν να μη με είχε γνωρίσει. «Μπαρμπα-Μιχάλη! Είμαι στο γραφείο των σημάτων. Ήλθε σήμα απ' τον Παπάγο, να μη σηκώσουν χέρι επάνω σας. Πες το και του Λούλη». Είπε τα λόγια αυτά περαστικός, χωρίς να φαίνεται να κινεί τα χείλη του. Αλφαμίτες και στρατιώτες ήταν μαζεμένοι μπροστά στην πόρτα της παράγκας. Το πεζούλι βρισκόταν δεξιά, στην πλευρά της παράγκας. Όταν ο στρατιώτης περνούσε από μπροστά μου, οι άλλοι δεν τον έβλεπαν. Εγώ τον αναγνώρισα, στο φως του ηλεκτρικού λαμπιονιού. Ήταν ο Προβατάς. Νέος δημοσιογράφος στις πειραϊκές εφημερίδες. Τον έφεραν στα Βούρλα στην ακτίνα μας. Μείναμε μαζί 3-4 μήνες. Ύστερα τον έστειλαν στη Μακρόνησο. Υπέστη φοβερά βασανιστήρια. Κάμφθηκε και υπέγραψε δήλωση. Κι επειδή ήταν μορφωμένο παιδί, τον είχαν τοποθετήσει στο γραφείο των σημάτων. Το καημενούλι, μόλις πήρε το σήμα έτρεξε να μας προλάβει, να μας προειδοποιήσει, να μας ενισχύσει να μην επηρεασθούμε από τις βροσιές και τις απειλές του Κοθρά, που αυτός τις ήξερε, γιατί τις είχε περάσει. Και κινδύνευε να τον τουφεκίσουν, αν τον έπαιρναν είδηση, πως αφήκε το γραφείο του

κι έτρεξε να μας ανακοινώσει το νέο. Βασάνιζα το μυαλό μου να καταλάβω πώς επενέβη ο Παπάγος. Αλλά δεν μπόρεσα να λύσω το μυστήριο. Θα δούμε στη συνέχεια τη λύση. Ο Λούλης ξεμπέρδεψε σχετικά γρήγορα απ' τα νύχια του Κοθρά. Προσπάθησε κι αυτόν να τον δοκιμάσει με τα «εσείς ο πλούσιος βιομήχανος κ.λπ.», μα σαν είδε πως δεν έβγαζε τίποτε, δεν θέλησε να επαναλάβει τη σκηνή τη δική μου. Άλλωστε είχε αρκετά κουραστεί με τα ουρλιαχτά και τη γυμναστική που έκανε με τον σιδερένιο λαστό! Έτσι, μόλις πέρασε και χάθηκε ο Προβατάς, ο Αλκιβιάδης καθόταν δίπλα μου στο πεζούλι και επληροφορείτο το νέο.

Σε λίγο μας πλησιάζει ένας αλφαμίτης και μας διατάσσει να δέσουμε τα πράγματά μας γρήγορα και να είμαστε έτοιμοι γιατί θα κινηθούμε. Ρίξαμε όπως-όπως τα πράγματά μας στις βαλίτσες, δέσαμε τα στρώματα και περιμέναμε. Θα ήταν πια κοντά δέκα η ώρα. Μας παρέλαβαν δύο με κάτι μεγάλα κλεφτοφάναρα. Φορτωθήκαμε τα στρώματα κι αρχίσαμε την πορεία. Δεν βλέπαμε ούτε τη μύτη μας. Μόνο όταν έριχναν τα κλεφτοφάναρα διακρίναμε τον δρόμο. Θα είχαμε πορευθεί καμιά εικοσαριά λεπτά και είδαμε στα αριστερά μας έναν σκοτεινό όγκο. Σταθήκαμε. Τα κλεφτοφάναρα έριξαν το φως τους. Ήταν φυλάκιο. Σταθήκαμε. Ο ένας από τους συνοδούς πήγε μέσα. Οι άντρες του φυλακίου κατέβασαν ένα ατομικό αντίσκηνο και άρχισαν να το τοποθετούν. Αφήσαμε εκεί τον Λούλη και συνέχισα εγώ με τον άλλο συνοδό. Βγήκε ο επικεφαλής. Κρουφομίλησαν. Έφερε κι αυτός δυο-τρεις στρατιώτες και μου είπαν να κατεβάσω τα πράγματά μου. Θα έμενα αυτού. Σε λίγο έφυγε ο συνοδός μου και αποσύρθηκαν και οι άντρες του φυλακίου. Έλυσα το στρώμα και με πολλή δυσκολία το πέρασα απ' το άνοιγμα του αντίσκηνου. Την βαλίτσα μου την άφησα απέξω. Τώρα βασιλεύει απόλυτη ησυχία. Και μόνο από καιρό σε καιρό άκουγε κανείς την κραυγή: «Φύλακεεεεε γρηγορείτεεε!»

Μπήκα κάτω από το αντίσκηνο και ξάπλωσα στο

στρώμα. Ήμουν ψόφιος απ' την κούραση, την ταλαιπωρία και το χαμαλίκι. Δεν ήξερα τι θα ακολουθούσε. Πρώτη νύχτα που θα περνούσα στη Μακρόνησο. Ο ύπνος δεν κολούσε στα μάτια μου και τ' αυτιά μου ήταν τεντωμένα να συλλάβουν τον πιο μικρό θόρυβο. Πόση ώρα ήμουν ξαπλωμένος έτσι δεν ξέρω και άκουσα βήματα αρβύλας στο μονοπάτι που είχαν κάμει και που περνούσε λίγα μέτρα πίσω από το αντίσκηνο. Χρατς, χρουτς. Χρατς, χρουτς. Ο θόρυβος των βημάτων γινόταν ευκρινέστερος. Δείγμα ότι ο άνθρωπος πλησίαζε. Σε λίγο ήταν πίσω από το αντίσκηνό μου. Το φυλάκιο βρισκόταν σε απόστασι είκοσι περίπου μέτρων. Ο στρατιώτης σταμάτησε και φώναξε «Χρήστο! Βρε Χρήστο! Τι τον έκανες, ορέ, εκείνο τον γέρο που σου έφεραν σήμερα;» Φαντάσθηκα πως θα επρόκειτο για μένα παρ' όλη την προειδοποίηση του Προβατά και πως θα άρχιζε καινούρια φάση. Τέντωσα τα νεύρα μου όσο έπαιρνε. Ο Χρήστος βγήκε απ' το φυλάκιο και πλησίασε τον άλλον που ήταν πίσω από το αντίσκηνό μου. Έπιασαν κουβέντα, μα δεν μπορούσα να ξεχωρίσω τι έλεγαν. Ύστερα καληνύχτισαν ο ένας τον άλλον. Το χρατς, χρουτς άρχισε να ξανακούγεται, με τη διαφορά ότι τώρα έσβηνε. Ο άνθρωπος απομακρυνόταν. Ύστερα έμαθα πως ο «γέρος» ήταν ένας στρατιώτης 35 χρονών –γι' αυτό τον είχαν ονομάσει γέρο– που έφεραν το πρωί στο φυλάκιο, μα την ίδια μέρα τον ξαναπήραν πίσω.

Το Γ' Τάγμα

Ωστόσο η νύχτα προχωρούσε. Δεν μπορώ να βεβαιώσω αν έκλεισα καθόλου μάτι. Στις 5 1/2 το πρωί άκουσα το εγερτήριο των στρατιωτών, που ήταν εγκατεστημένοι σε συνέχεια προς τις φυλακές. Ήταν το περιβόητο Γ' Τάγμα, για το οποίο μίλησα στα προηγούμενα. Αυτά τα τρία τάγματα, που κατ' ευφημισμό λέγονταν τάγματα σκαπανέων, απετέλούντο αποκλειστικά από εαμίτες ή από νέους που με τον

ένα ή τον άλλο τρόπο είχαν πάρει μέρος στην Εθνική Αντίσταση ή ακόμη και από τα παιδιά ανθρώπων που δεν ψήφισαν στις εκλογές του 1946, αδιάφορα από τις πολιτικές πεποιθήσεις τους. Τους έστελναν στη Μακρόνησο και τους παρέδιδαν στους διάφορους Κοθράδες να τους αναμορφώσουν. Γι' αυτό και η Μακρόνησος είχε επίσημο τίτλο: «Εθνικόν Αναμορφωτήριο»!! Όσοι αναμορφώνονταν γίνονταν, κατά την επίσημη ορολογία, δύο φορές Έλληνες κι έτσι υπερτερούσαν κι από τους αναμορφωτές τους, όταν αυτοί δεν ήσαν από τους αναμορφωμένους! Εννοείται ότι Κοθράδες δεν ήταν μόνον στρατιώτες, αλλά και αξιωματικοί και ανώτεροι και ανώτατοι.

Σαν ξημέρωσε, και άρχισε η ζωή της φυλακής, ήλθε ένας στρατιώτης από το φυλάκιο και με φώναξε. Είχαν φέρει το ψωμί της ημέρας και το τσάι. Στο φυλάκιο με δέχθηκε ο επικεφαλής. Με πολλή προσοχή μου είπε δυο-τρία λόγια. Με αυτά μου έδωσε χαρά μεγάλη. Είχα την σκανδαλώδη τύχη όλοι οι στρατιώτες του φυλακίου και ο επικεφαλής να είναι πατριώτες μου. Θράκες! Και ήταν τόσο «αναμορφωμένοι» όλοι ώστε σαν άκουσαν πως τους έφεραν εκεί φυλακισμένο στην απομόνωση τον πατριώτη τους τον Κύρκο, παράτησαν το καθετί τους και φρόντιζαν πως να απαλύνουν την ζωή μου! Πραγματικά και τώρα που γράφω τούτο το χρονικό, ο νους μου μεταφέρεται σε όλα αυτά τα αγροτόπαιδα με την ευγενική ψυχή, γεμάτος από συγκίνηση κι ευγνωμοσύνη. Γιατί και κινδύνους παραμέρισαν και σε στερήσεις υποβλήθηκαν, για να καταστήσουν λιγότερο σκληρή τη ζωή μου.

Βασανιστήρια

Τα παιδιά αυτά είχαν υποβληθεί σε φοβερά βασανιστήρια, σωματικά και ηθικά. Δεν άνθεξαν και υπέγραψαν δήλωση. Όμως δεν έχασαν ούτε την ανθρωπιά τους, ούτε την αξιοπρέπειά τους, ούτε την ψυχική τους ευγένεια. Η «αναμόρ-

φωση» μόνο ξώπετσα πέρασε από πάνω τους. «Ξέρεις τι θα πει, κ. Κύρκο, να σε ψήνει ο ήλιος, όπως καλή ώρα τώρα. Να έχεις δύο μέρες να βάλεις σταγόνα νερό στο στόμα σου και να σε ταΐζουν, μεσημέρι-βράδυ, παστή σαροδέλα;» μου έλεγε ένας από τους στρατιώτες. Μέσα στη στυγνή τρομοκρατία του στρατοπέδου, όπου ο αδελφός δεν είχε εμπιστοσύνη στον αδελφό, να μην τον καταδώσει, κι ενώ ήταν αυστηρά απαγορευμένο ακόμη και καλημέρα να μου πουν, έρχονταν τη νύχτα, κρυφά ο ένας από τον άλλο, τρύπωναν κάτω από το αντίσκηνο να με συντροφέψουν. Να πούνε μερικές κουβέντες, που σε μένα ήταν απαγορευμένο να μιλήσω σε άνθρωπο. Αν τους έπιαναν θα τους περνούσαν οπωσδήποτε από στρατοδικείο, γιατί δεν υπήρχε μεγαλύτερη και βαρύτερη πειθαρχική παράβαση απ' αυτήν και ακόμη γιατί αποδεικνυόταν ότι η «αναμόρφωση» είχε αφήσει άθικτη και αλώβητη την ψυχή τους. Και αυτός ο λόγος τούς έκανε να κρύβονται ο ένας από τον άλλο. Όστε κι αν έπιαναν κάποιον και τον βασάνιζαν, να μην είναι σε θέση να καταδώσει τον συνάδελφό του. Άλλοτε πάλι, νύχτα πάντοτε, άκουγα κάτι γρατσουνίσματα στο αντίσκηνο. Ένα χέρι ξεσήκωνε μιαν άκρη του πανιού και περνούσε από κάτω πότε μια ντομάτα ωραία, πότε ένα πιάτο κρέας με ρύζι, πότε ένα ρυζόγαλο και μια φωνή να ψιθυρίζει: «Ξέρεις, εγώ ντομάτα δεν τρώγω». Ή «Το ρύζι δεν μ' αρέσει». «Το γάλα δεν το υποφέρω», κ.λπ. Στερούσαν τον εαυτό τους για να φάγω εγώ. Και με πόση λεπτότητα! Γιατί ήξεραν τι ήταν το φαγητό που μας έφεραν. Ούτε και που μπορεί κανείς να το διανοηθεί. Κρέας δεν μας έδιναν ποτέ. Κι ούτε ψάρι φυσικά. Αυτό ήταν το λιγότερο. Μόνο να έβλεπε κανείς ότι από το μαγειρείο έβαζαν το φαγητό μέσα σ' ένα δοχείο πετρελαίου, ένα γκαζοτενεκέ ξέσκεπο, ο στρατιώτης που το έφερνε έπρεπε να βαδίσει έναν απότομο ανήφορο, να περνά από φυλάκιο σε φυλάκιο, όπου είχαν τους «εν απομονώσει», ο αέρας να σηκώνει βουνό το χώμα και να το ρίχνει μέσα στο δοχείο,

μόνο αυτό να έβλεπε κανείς, ήταν αρκετό για να μην μπορεί να κατεβάσει μπουκιά. Και γι' αυτό όταν μου έφεραν μισή ντομάτα, με μια δακτυλήθρα λάδι για μεσημεριανό ή βραδινό φαγητό –δεν υπάρχει καμιά υπερβολή σ' όλα αυτά– ήμουν πανευτυχής! Είχα πλουσιοπάροχο γεύμα, γιατί άφοβα μπορούσα να το φάγω. Αν δεν ερχόταν το δέμα από το σπίτι –την εβδομάδα μια φορά– κι αν δεν ήσαν εκείνα τα ευγενικά παιδιά, δεν ξέρω αν θα ήμουν σήμερα στη ζωή και να γράφω αυτές τις αναμνήσεις!!!

Πήρα το ψωμί και το τσάι και γύρισα στο αντίσκηνο. Ούτε ίχνος πράσινου. Ούτε υποψία σκιάς. Όμως έπρεπε να τακτοποιήσω την «κατοικία» μου. Έβαλα τη βαλίτσα μέσα και τοποθετούσα τα πράγματά μου όσο ήταν δυνατό, με τρόπο που να μπορώ να τα βρίσκω εύκολα. Έβλεπα από 300 περίπου μέτρα τον Λούλη να μπαινοβγαίνει κι εκείνος στο αντίσκηνό του και να πηγαινοέρχεται. Προφανώς έκανε κι εκείνος την ίδια δουλειά μαζί μου. Την πρώτη φορά που μας φάνηκε ότι διασταυρώθηκαν τα μάτια μας κινήσαμε από ένα άσπρο μαντίλι. Αυτό έγινε ο καθημερινός πρωινός χαιρετισμός μας. Ένας στρατιώτης μού έφερε μια στάμνα με νερό. Ήταν για την κάθε χρήση του εικοσιτετραώρου! Θα ήταν γύρω στις 10½ όταν άκουσα ένα χωνί από την παράγκα του ελέγχου όπου, όπως είδαμε, βασίλευε ο Κοθράς, να φωνάζει: «Το πέντε! Το πέντε! Να κατεβάσει αυτόνα κάτω». Το χωνί επανέλαβε την προσταγή 4-5 φορές. Είπα μέσα μου πως πάλι με τον Κοθρά θα έχω δοσοληψίες. Παρατήρησα όμως ότι το χωνί δεν προσκάλεσε τον Λούλη. Πάνω σ' αυτά με ειδοποίησαν από το φυλάκιο να ετοιμασθώ για να κατεβούμε κάτω. Πήραμε τον κατήφορο και φθάσαμε στην παράγκα του ελέγχου. Κοθράς όμως δεν φαινόταν πουθενά. Σιγά, σιγά, μαζευθήκαμε εκεί όλοι, όσοι είχαμε φθάσει την προηγούμενη. Πολιτικοί και ποινικοί. Εκεί ξαναβρήκα τον Σ. Μπαρμπουνάκη. Τον είχα κι αυτόν στην απομόνωση. Μόνον ο Λούλης έλειπε. Ήταν φαίνεται, το ρουσφέτι που έκαμε ο Σούλης στον συμπα-

τριώτη του. Μας είχαν εκεί περίπου 1½ ώρα. Μας έφηνε ο ήλιος, έτσι καθώς στεκόμασταν όρθιοι, χωρίς να μπορούμε να κινηθούμε. Ύστερα μας πήραν οι αλφαμίτες και μας οδήγησαν στο διοικητήριο.

«Τι πρεσβεύει τώρα ο Ζαχαριάδης;»

Ο Σούλης βγήκε από το γραφείο του μαζί με τον ταγματάρχη υποδιοικητή. Δεν θυμούμαι το όνομά του. Θυμούμαι πως ήταν από την Κερατέα. Αυτοί εκαλύπτοντο από την σκιά που δημιουργούσε ένας εξώστης πάνω και κατά μήκος του γραφείου. Εμείς στον πυρωμένο ήλιο. Πρώτοι ήταν οι ποινικοί στρατιώτες. Ύστερα στη σειρά οι πολιτικοί. Τελευταίος ήμουν εγώ. Ρωτά ο Σούλης τον πρώτο στρατιώτη: «Γιατί σ' έφεραν εδώ;» Ο στρατιώτης απαντά: «Κύριε διοικητά! Η γυναίκα μου ήταν άρρωστη. Δεν είχα πεντάρα. Πήρα ένα δοχείο βενζίνης και το πούλησα να πληρώσω τον γιατρό και τα φάρμακα. Ύστερα θα το έβαζα πάλι στη θέση του». —«Ωστε έκλεψες;» Αλλά πριν τελειώσει ο Σούλης, ορμά ένας αλφαμίτης και αρχίζει στα σκαμπίλια τον δύστυχο στρατιώτη, που έστεκε κλαρίνο. Με δύναμη. Με πάθος. Ο Σούλης υπομειδιά κι ο αλφαμίτης συνεχίζει. Αλλά μια στιγμή αγριεύει τάχα. Στρέφεται προς τον αλφαμίτη: «Να χαθείς, παλιοτόμαρο. Ποιος σου είπε, ορέ, να δείρεις το παιδί;» Με τον δεύτερο και τον τρίτο στρατιώτη επαναλαμβάνεται η ίδια ακριβώς σκηνή. Ο Σούλης υπομειδιά πάντοτε στην αρχή και κατόπιν τάχα αγριεύει και απειλεί.

Ήλθε η σειρά των πολιτικών. Προηγείτο ο Μπαρμπουνάκης. Ο Σούλης πήρε τα στοιχεία του. Σαν άκουσε πως ήταν δημοδιδάσκαλος, του λέγει: «Ορέ δάσκαλε! Το κράτος σε διόρισε. Σε εξασφάλισε μισθό και σύνταξη. Τι άλλο ήθελες, μαθέ, να σου κάνει; Καθηγητή του Πανεπιστημίου; Κι έγινες κομμουνιστής, ορέ, γιατί δεν σ' έκαμαν καθηγητή;» Και ικανοποιημένος από το ευφυολόγημά του ξεκαρ-

δίζεται στα γέλια. Ο ταγματάρχης τον συνοδεύει. Και τώρα η σειρά μου. Πήρε τα στοιχεία μου. «Επάγγελμα;» «Καθηγητής». Ο υποδιοικητής συμπληρώνει: «Είναι ο γνωστός Κύρκος. Πρώην υπουργός. Διευθυντής της “Ελεύθερης Ελλάδας”». Ο Σούλης εκπλήσσεται, τάχα. «Ήσουν υπουργός, ορέ; Και δηλαδή, τι ήθελες να γίνεις, πρωθυπουργός; Γι' αυτό πήγες με τον Ζαχαριάδη; Και δεν μου λες, τι πρεσβεύει τώρα ο Ζαχαριάδης;» —«Γιατί ρωτάτε εμένα», του απήντησα. «Αφού ενδιαφέρεσθε να μάθετε τι πιστεύει, ρωτήστε τον ίδιο». «Α έτσι! Μπορεί να έχεις και δίκιο», απήντησε γεμάτος ειρωνεία. «Τώρα να σκεφθείτε οι δυο σας καλά. Εδώ την λένε Μακρόνησο. Κι άμα θέλετε να μου πείτε τίποτε να ζητήσετε να με ιδείτε». Σαφής η απειλή.

Σαφής η υπόδειξη προς τους αλφαμίτες. Το ξύλο που έφαγαν μπροστά στα μάτια μας οι ποινικοί στρατιώτες και που ήταν χάδι συγκρινόμενο με όσα υφίσταντο οι πολιτικοί κρατούμενοι, ήταν προειδοποίηση, αν δεν κάναμε δήλωση. Πρέπει εδώ να ειπώ ότι σε μένα και τον Αλκιβιάδη, χέρι δεν άπλωσαν. Μας έκαμαν του κόσμου τους εξευτελισμούς και τις ταπεινώσεις. Αλλά χέρι δεν σήκωσαν. Δεν πιστεύω να γλίτωσε τόσο φθηνά και ο φίλος μου Σωτ. Μπαρμπουνάκης, κι αυτό γιατί ξέρω πως δεν έκανε δήλωση! Έτσι τελείωσε η παρουσίασή μας στον διοικητή των φυλακών και η γνωριμία μας μαζί του. Σε λίγο μας παρέδωσαν τον καθένα στον συνοδό του στρατιώτη και γυρίσαμε στο αντίσκηνό μας.

Τύψεις συνειδήσεως

Αυτή την εποχή στις Στρατιωτικές Φυλακές Μακρονήσου υπήρχαν πολλές εκατοντάδες πολιτικών κρατουμένων. Οι περισσότεροι ήταν καταδικασμένοι από έκτακτα στρατοδικεία. Υπήρχαν όμως και υπόδικοι. Ζούσαν σε μεγάλες σκηνές και μόνον λίγοι ήταν στην απομόνωση. Όλοι-όλοι

οι απομονωμένοι, είμεθα 17 ή 18. Όμως η δική μας απομόνωση δεν είχε καμιά σχέση με την απομόνωση των άλλων. Σε μας τους δύο επέτρεπαν να αγοράζουμε εφημερίδες και περιοδικά και να περπατούμε μπροστά στο αντίσκηνό μας σε ακτίνα 50 μ. Αλλά καμιά επαφή με κανένα και προ παντός με τους άντρες του φυλακίου. Οι άλλοι απομονωμένοι δεν περνούσαν τόσο «ειδυλλιακά», αν κρίνω από την περίπτωση του Τατάκη, που την έζησα και για την οποία θα μιλήσω παρακάτω. Ύστερα από κάθε άφιξη καϊκιού οι κρατούμενοι υπεβάλλοντο στην ίδια διαδικασία που είδαμε. Με τη διαφορά ότι σε 'κείνους δεν ήταν μόνο βρισιές, φοβέρες και απειλές. Τα λόγια ακολουθούντο από έργα. Και έργα πολλά και ποικίλα και όχι μόνο ξύλο. Κατήντησε το ξύλο, όσο γερό κι αν ήταν, να είναι το λιγότερο. Όσοι άντεχαν οδηγούνται στην απομόνωση. Οι άλλοι στο κοινόβιο, δηλαδή στις μεγάλες σκημές.

Την τρίτη ή την τετάρτη μέρα από την άφιξή μας το πρωί άκουσα πάλι το χωνί να φωνάζει: «Το πέντε. Να κατεβάσει εκείνον κάτω». Ετοιμάσθηκα και με συνοδεία στρατιώτη πήγαμε στο γραφείο της Α.Μ. Από 'κεί ο στρατιώτης συνοδός μου έλαβε οδηγίες και με πήγε στο Δικαστικό. Βρήκα τον υπολοχαγό, για τον οποίον μίλησα. Παρήγγειλε στον γραφέα να φέρει καφέδες και του ανέθεσε εξωτερική υπηρεσία. Ήθελε προφανώς να τον απομακρύνει και να μείνουμε μόνοι. Μόλις αποσύρθηκε ο στρατιώτης, μου είπε τα εξής: «Ονομάζομαι... —δεν αναφέρω το όνομά του γιατί ενδέχεται να είναι ακόμη στην υπηρεσία και να έχει συνέπειες γι' αυτόν— Είμαι πτυχιούχος της Νομικής και ανήκω εις το σώμα της τακτικής στρατιωτικής δικαιοσύνης. Σας γνωρίζω από την πολιτική σας δράση. Σας εκτιμώ και σας σέβομαι, ανεξάρτητα από τα φρονήματά σας. Σας εκάλεσα να έλθετε με το πρόσχημα ότι μου χρειάζονται πληροφορίες για να συμπληρώσω τον φάκελό σας. Πράγματι, όμως, γιατί θέλω να σας κάμω μια εξομολόγηση και να ελαφρώσω την συνείδησή μου. Ακόμα

δεν μπορώ να ησυχάσω και να συνέλθω από την προχθεσινή κτηνώδη και ανεξήγητη συμπεριφορά μου απέναντι στον κ. Λούλη, τον οποίον επίσης σέβομαι και τιμώ διά την ηλικίαν του και διά το πολιτικόν του παρελθόν. Ειλικρινώς σας λέγω και σας παρακαλώ να με πιστεύσετε ότι από εκείνο το βράδυ δεν έχω κλείσει μάτι. Σας εκάλεσα να σας παρακαλέσω να δώσετε αυτές τις εξηγήσεις στον κ. Λούλη, με την πρώτη ευκαιρία που θα συναντηθείτε. Ήθελα να τον καλέσω ο ίδιος μα ντρέπομαι. Ντρέπομαι τόσο πολύ, ώστε αμφιβάλλω αν θα βρω τα λόγια που χρειάζονται. Σκέφθηκα να παρακαλέσω εσάς να προηγηθείτε, αφενός για να ξαλαφρώσω και αφετέρου να είναι προϋδασμένος για ποιο λόγο θα τον καλέσω και να μη βάλει κακό με τον νου του».

Ειλικρινής μεταμέλεια

Παρακολουθούσα τον υπολοχαγό σιωπηλός. Άναυδος. Είχα μπροστά μου έναν άνθρωπο νεότατο. Καταπόρφυρο από την συγκίνηση. Που έτρεμε από την ψυχική συντριβή που δοκίμαζε. Του είπα ότι η στάση του αυτή, η ειλικρινής μετάνοιά του, τον τιμά. Ότι σε όλους μπορεί να συμβεί μια στιγμή να παραφερθούμε δίχως λόγο. Όμως εκείνο που διακρίνει τους ανθρώπους τους αληθινά ευγενείς και γενναίους, από τους χυδαίους, είναι ότι οι πρώτοι, μόλις συνέλθουν, αναγνωρίζουν το σφάλμα τους και αισθάνονται την ακατανίκητη ανάγκη να το επανορθώσουν, έστω και αν για τον λόγο αυτό θα έπρεπε να ταπεινωθούν. Και αυτός, με τη χειρονομία του έδειξε ότι κατέχεται από αυτά τα συναισθήματα. Τον διεβεβαίωσα ότι στην πρώτη συνάντησή μου με τον Λούλη θα του τα μετεβίβαζα και ότι ύστερα από τις εξηγήσεις του δεν θα έμενε ίχνος πικρίας στον Λούλη, ούτε καν η ανάμνηση της θλιβερής σκημής. Μόνο που δεν ήξερα πότε και κάτω από ποιες συνθήκες θα συναντούσα, αν θα συναντούσα, τον Λούλη, ώστε να μπορέσω να του

μιλήσω. «Θα τον δείτε», μου είπε, «και ίσως μάλιστα εντός της ημέρας και με τρόπο που να μπορέσετε να του μιλήσετε άνετα. Το μόνο που θα σας παρακαλέσω είναι να μη με λησμονήσετε. Έχετε τόσα δικά σας να πείτε!» Τον ξαναδιαβεβαίωσα και του είπα: «Μα και τούτο δεν είναι μήπως από τα “δικά μας;”» Τον είδα να συνέρχεται από τη συγκίνησή του. Να ανακουφίζεται. Να ηρεμεί. «Θα σας καλέσω και αύριο», μου είπε, «και εφόσον θα έχετε επικοινωνήσει θα καλέσω μετά από σας τον κ. Λούλη».

Εδώ τελείωσε η συνομιλία μας με τον υπολοχαγό... και αποσύρθηκα. Επιστρέφοντας στο αντίσκηνο σκεπτόμουν την συνάντηση αυτή την τόσο απροσδόκητη και προσπαθούσα να την εξηγήσω. Τι να υποθέσω; Εφόσον δεν ήξερα τι ακριβώς είχε συμβεί μέσα στο γραφείο του υπολοχαγού το ίδιο βράδυ της αφίξεώς μας. Στην αρχή μού πέρασε από το νου μήπως ήταν καμιά παγίδα που μας έστηναν, άγνωστο για ποιους λόγους και για ποιους σκοπούς. Αλλά τη σκέψη αυτή την απέρριψα αμέσως. Γιατί αν πράγματι περί τέτοιου πράγματος επρόκειτο, ο υπολοχαγός έπρεπε να είναι πολύ μεγάλος ηθοποιός. Αλλά και πάλι, όσο μεγάλος κι αν ήταν, δεν θα μπορούσε να υποκριθεί τόσο ζωηρά την βαθιά συγκίνηση, τη συντριβή που παρουσίαζε. Ύστερα κι εγώ δεν ήμουν τόσο απλοϊκός και τόσο αφελής που να μην μπορέσω να διακρίνω την ηθοποιία. Όχι! Ο άνθρωπος ήταν ειλικρινής και της ειλικρίνειάς του και του καλού χαρακτήρα του μας έδωσε πάρα πολλά δείγματα στη συνέχεια. Αν όμως δεχθούμε –όπως και πρέπει– ότι όλα αυτά δεν ήταν σκηνοθεσία, τότε πώς να εξηγήσουμε όσα συνέβησαν στο γραφείο του Δικαστικού; Άβυσσος η ψυχή του ανθρώπου! Γιατί, αναγνώστες μου, όπως θα ιδείτε, το παιδί αυτό ήταν πράγματι ένας νέος λεπτός και ευγενής, ικανός για ωραίες πράξεις και ανίκανος για χυδαιότητες. Το περιβάλλον και όσα φρικιαστικά και ανατριχιαστικά που εγίνοντο γύρω του πιθανόν να τον

παρέσυραν. Όμως η παρουσία μας εκεί, δύο φτασμένων κοινωνικά ανθρώπων, που είχαν γράψει μια ιστορία στον τόπο, τον ξανάφερε στον εαυτό του και τον συγκράτησε και από τον κατήφορο. Τον απέδωσε στον εαυτό του. Πολύ θα ήθελα να παραδώσω το όνομά του στην ιστορία. Αλλά με συγκρατεί η σκέψη που ήδη ανέφερα.

«Εθνική διαπαιδαγώγησης»

Στους πρόποδες του λόφου, τον οποίον περιέβαλλαν τα φυλάκια και όπου τα αντίσκηνα των απομονωμένων, είχαν βάλει τους στρατιώτες και διεμόρφωσαν ένα αρκετά ευρύχωρο γήπεδο. Και στη ρίζα του λόφου είχαν κτίσει κάτι σκαλιά σαν ένα υποτυπώδες αμφιθέατρο. Το απόγευμα της ίδιας αυτής ημέρας και σαν πήρε να γέρνει ο ήλιος, είδα μια ασυνήθιστη κίνηση. Από τις μεγάλες σκηνές έβγαιναν οι κρατούμενοι και συγκεντρώνονταν εκεί. Εκεί συγκεντρώνονταν και στρατιώτες. Σαν προχώρησε αρκετά η συγκέντρωση, άκουσα το χωνί να καλεί να κατεβάσουν το «τρία» κάτω. Ήταν ο Λούλης. Ύστερα το χωνί κάλεσε εμένα με τον γνωστό μας τρόπο. Κατεβήκαμε από διάφορους δρόμους ο καθένας μας, πάντοτε με συνοδεία στρατιώτη του φυλακίου. Στο γήπεδο συναντηθήκαμε για αρκετά λεπτά με τον Αλκιβιάδη και του διηγήθηκα τη συνομιλία μου με τον υπολοχαγό. Του έκαμε και αυτού κατάπληξη και δεν ήξερε τι να υποθέσει. Ύστερα, όλους τους απομονωμένους μάς χώρισαν σε δύο στοίχους, τον ένα πίσω στον άλλο. Μας είπαν και καθήσαμε στα χώματα σταυροπόδι. Πίσω μας, καθισμένοι στις πρόχειρες κερκίδες –ας τις πούμε έτσι– κάθονταν οι κρατούμενοι. Χωριστά οι πολιτικοί από τους ποινικούς. Ψηλότερα απ' αυτούς οι στρατιώτες, προφανώς για να τους φρουρούν. Απέναντί μας και ακριβώς στο κέντρο είχαν τοποθετημένο ένα τρα-

πεζάκι, μ' ένα ποτήρι νερό. Γύρω τρία-τέσσερα καθίσματα. Σαν τελείωσε η προετοιμασία ήλθε ο Σούλης με τον υποδιοικητή και δύο ακόμη αξιωματικούς. Ένας απ' αυτούς ήταν ο ομιλητής της ημέρας. Μας μίλησε για την εθνική μας σημαία. Έπρεπε να ήταν εκεί αυτοί που έδιναν τις εντολές να οργανώνονται αυτές οι σκηνοθεσίες, για να μη μεταχειρισθώ τον χαρακτηρισμό που αξίζει, να τον ακούσουν. Και θα βλέπαμε τότε αν δεν θα έφευγαν ντροπιασμένοι εφόσον φυσικά θα είχαν και ίχνος ακόμη συναισθήματος ευθύνης, για τον έσχατο εξευτελισμό που υφίστατο το εθνικό μας σύμβολο. Ο άνθρωπος δεν ήξερε τι έλεγε. Πληρωμένος αν ήταν να γελοιοποιήσει ένα τέτοιο εθνικό θέμα, δεν θα τα κατάφερνε καλύτερα. Αυτό το ονόμαζαν «εθνική διαφώτιση» και «εθνική διαπαιδαγώγηση»! Και ποιος ξέρει πόσα εκατομμύρια του χρήματος του λαού θα ροκάνιζαν τα διάφορα τρωκτικά, στα οποία είχε ανατεθεί το έργο αυτό. Κάπου μια ώρα κράτησε η «διάλεξη» που, φυσικά, καταχειροκροτήθηκε γιατί άγρυπνοι παρακολουθούσαν οι αλφαμίτες, με μόνη εξαίρεση εμάς που είχαμε το προνόμιο να καθόμαστε στα χώματα! Σαν διαλύθηκε η συγκέντρωση, μας παρέλαβαν πάλι οι συνοδοί μας και μας επανέφεραν στα αντίσκηνά μας. Αυτό είχε υπόψη του ο υπολοχαγός όταν μου έλεγε το πρωί: «Θα τον ιδείτε, ίσως και εντός της ημέρας». Οι συγκεντρώσεις αυτές επανελαμβάνοντο μια φορά την εβδομάδα. Για μερικές εβδομάδες μάς κατέβαζαν κι εμάς τους δύο. Ύστερα σταμάτησαν. Δεν μας κατέβαζαν πια και παρακολουθούσαμε όλη την εξέλιξη από του ύψους του αντισκήνου μας. Τούτο μας λύπησε. Θα φανεί ίσως παράξενο στον αναγνώστη. Εκείνος όμως που έζησε στην απομόνωση θα με καταλάβει. Ήταν πρώτον, διακοπή της απομονώσεως. Ήταν ένα διάλειμμα. Ήταν, δεύτερον, μια ψυχαγωγία για μας όλη αυτή η θλιβερή και αηδιαστική σκηνοθεσία. Γιατί όμως σταμάτησαν; Μήπως έκαμαν κι αυτοί την ίδια σκέψη που μόλις διατύπωσα; Μήπως κατάλαβαν, επιτέλους,

ARXIVA
ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΚΟΙΝΩΝΙΑ
ΙΣΤΟΡΙΑ

ότι αυτοί μεν εγελοιοποιούντο, οι δε κρατούμενοι έπαιρναν κουράγιο και ανέβαζαν το ηθικό τους, βλέποντας τους ηγέτες τους μαζί τους σε όλα; Μάλλον μου φαίνεται το πρώτο. Γιατί για πονηρές σκέψεις ήταν ικανοί. Για σωστές, τελείως ανίκανοι!

Ο υπολοχαγός με ξανακάλεσε στο γραφείο του ύστερα από 2-3 μέρες. Στο μεταξύ είχε συναντηθεί με τον Λούλη. Μου διηγήθηκε την συνομιλία που είχε μαζί του και την ανακούφιση που αισθάνθηκε μετά που του έδωσε τις εξηγήσεις που ήθελε να του δώσει και με ευχαρίστησε ξανά γιατί χάρη σε μένα είχε βρει την ψυχική του γαλήνη. Έκτοτε με καλούσε στο γραφείο του τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα. Πολλές φορές και δύο. Κουβεντιάζαμε 1-2 ώρες για διάφορα θέματα κι έτσι διακοπτόταν, ευχάριστα πλέον, η μονοτονία της απομονώσεως. Αλλά προχωρούσε και περισσότερο. Δυο φορές την εβδομάδα το βράδυ, μετά που έγερνε ο ήλιος, ερχόταν στο αντίσκηνο, μ' έπαιρνε και κάναμε ένα μακρινό περίπατο και με ξαναγύριζε. Κάθε φορά που θα ερχόταν κάτι θα κρατούσε να μου δώσει. Άλλοτε μερικά αυγά φρέσκα. Άλλοτε ωραίες ντομάτες. Άλλοτε κανένα φρούτο εκλεκτό. Τον υπολοχαγό... τον συνήνητησα μετά την αποφυλάκισή μου τυχαία. Καθήσαμε κάπου και αναπολήσαμε τα παλιά. Μου μίλησε πάλι για το επεισόδιο με τον Αλκιβιάδη και δεν συγχωρούσε τον εαυτό του. Ήξερε ό,τι συνέβαινε εκεί και δε μου το απέκρυψε, μου πρόσθεσε μάλιστα: «Τι σχολείο για να μορφωνόμαστε εμείς οι νέοι, που αρχίζαμε την σταδιοδρομία μας!» Και η έκφρασή του έδειχνε βαθιά πικρία.

Μία επίσκεψη Άγγλου ταγματάρχου

Ένα πρωινό είδα ν' ανεβαίνει την ανηφοριά που οδηγούσε στα φυλάκια ένα μεγάλο και πολυτελές αυτοκίνητο. Σαν έφθασε στο 3, όπου το αντίσκηνο του Λούλη, τρεις άντρες κατέβηκαν και προχώρησαν προς το αντίσκηνο.

Είδα τον Αλκιβιάδη να τους υποδέχεται. Ο ένας απομακρύνθηκε αμέσως. Οι άλλοι έμειναν. Κάθησαν έξω από το αντίσκηνο. Έβλεπα τον Λούλη να χειρονομεί, όπως κάνει κανείς όταν κάτι διηγείται. Η συνομιλία θα κράτησε περισσότερο από ώρα. Ύστερα οι δύο πήραν μαζί τους και τον τρίτο, μπήκαν στο αμάξι και ξεκίνησαν, συνεχίζοντας την ανηφοριά προς το φυλάκιο το δικό μου. Όση ώρα μιλούσαν με τον Λούλη σκεπτόμουν ποιοι να είναι και τι να θέλουν. Απέκλεια να είναι ιδιαίτερο επισκεπτήριο, γιατί σε μας που είμεθα στην απομόνωση τέτοιο πράγμα δεν επιτρεπόταν. Μα κι αν ήταν θα καλούσαν τον Λούλη κάτω και δε θα οδηγούσαν τους επισκέπτες εκεί που έμενε, για να ιδούν τα χάλια του με τα μάτια τους.

Αυτές οι σκέψεις με απασχολούσαν έως ότου τους είδα να μπαίνουν στο αμάξι και να κατευθύνονται προς εμένα. Ύστερα από λίγα λεπτά σταματούσαν πίσω από το αντίσκηνό μου. Ήταν ένας Άγγλος ταγματάρχης με τον διερμηνέα του κι ένας αλφαμίτης. Ο διερμηνέας παρήγγειλε του αλφαμίτη να απομακρυνθεί στο φυλάκιο και μείναμε οι τρεις μας. Αφού πήρε τα τυπικά μου στοιχεία, με ρώτησε για την προηγούμενη ζωή μου. Του είπα ότι ήμουν καθηγητής και ότι ύστερα από είκοσι χρόνων άσκηση αναμίχθηκα στην πολιτική και είχα τη σταδιοδρομία που είχα. Του πρόσθεσα δε ότι ήμουν κοντά δύο χρόνια υπόδικος. Σαν άκουσε τούτο το τελευταίο στάθηκε συλλογισμένος: «Υπόδικος, είπατε, δύο χρόνια; Γιατί;» «Ρωτήστε καλύτερα αυτούς που με κρατούν και με περιφέρουν από φυλακή σε φυλακή να σας πουν». «Κι εδώ πώς περνάτε;» «Κύριε! Το πώς μπορεί να περνά σας το διηγούνται όλα. Πρώτα-πρώτα το ίδιο το μέρος που με βρήκατε. Ύστερα οι συνθήκες που με βρήκατε. Όσα δε δεν βλέπετε, ασφαλώς θα σας πουν αυτά που είδατε. Γιατί, λοιπόν, με ρωτάτε; Αλλά, αν πραγματικά θέλετε να μάθετε πώς περνούν οι φυλακισμένοι που είναι στην απομόνωση, καλά θα κάμετε να επισκεφθείτε αυτούς –και του έδειξα τα άλλα αντίσκηνα της

απομονώσεως— να σας πουν. Και σας βεβαιώ εγώ ότι όταν θα τους αποχωρίζεσθε, δεν θα αισθανθείτε καθόλου υπερήφανος ότι είσθε άνθρωπος και Βρετανός». Σαν άκουσε τούτα τα τελευταία λόγια μου έμεινε κοιτάζοντάς με βαθιά. Δεν είπε λέξη. Πήρε τον διερμηνέα του και τον αλαμίτη και έφυγαν. Παρατήρησα όμως ότι ούτε η έκφρασή του, ούτε ο τρόπος που απομακρύνθηκε εξέφραζαν οργή ή δυσαρέσκεια. Δεν συνέχισαν κατά τα άλλα αντίσκηνα. Μπήκαν στο αμάξι τους και γύρισαν πίσω.

Απέκτησα... δωματιάκι

Ο αναγνώστης θα θυμάται από τα προηγούμενα τι παθαίναμε στα Βούρλα κάθε φορά που ερχόταν να μας επισκεφθεί Άγγλος επιθεωρητής. Ο επισκέπτης μου μού είχε πει ότι ήταν μέλος της βρετανικής σωφρονιστικής αποστολής. Φυσικό ήταν να αρχίσω να διαλογίζομαι τι μας περίμενε. Τι καινούριο μέτρο σε βάρος μας θα διέτασσε. Όμως, τα χάλια που ευρισκόμεθα ήταν τέτοια, που δεν σήκωναν παραπάνω επιδείνωση. Μα όσο και να είναι, από το κακό υπάρχει πάντοτε το χειρότερο. Αλλά την φορά αυτή γελάστηκα και πρέπει να το ομολογήσω. Πραγματικά, κάτι μας περίμενε από την επομένη κιόλας. Μα αυτό δεν ήταν για κακό. Ήταν μάλιστα μια έκπληξη τόσο ευχάριστη που ούτε να την περάσουμε από το νου μας θα μπορούσαμε. Και να τι έγινε. Πρωί-πρωί ήλθαν 4-5 στρατιώτες με όλα τα εργαλεία που χρησιμοποιούν χτίστες. Άλλοι στρατιώτες κουβάλησαν υλικά—τούβλα, ασβέστη, κ.λπ. Μου ζήτησαν να βγάλω τα πράγματά μου από το αντίσκηνο. Ευθύς μετά το κατέβασαν και στον τόπο που βρισκόταν άρχισαν να κτίζουν ένα τοιχάκι ύψους 20 εκατοστών περίπου. Το ανύψωσαν από τις 4 πλευρές, φροντίζοντας στη μια να αφήσουν άνοιγμα 50-60 εκατοστών. Όταν το τελείωσαν, άρχισαν να κτίζουν άλλο ένα, ακριβώς το ίδιο, σε απόσταση δύο μέτρων από το δικό μου. Ύστερα πήραν το αντί-

σκηνό μου και το τοποθέτησαν πάνω στον τοίχο που έκτισαν. Ζήτησαν από το φυλάκιο ένα ακόμη αντίσκηνο και το τοποθέτησαν και αυτό στον άλλο τοίχο. Τους ρώτησα για ποιον προοριζόταν. Δεν ήξεραν να μου πουν.

Ξανάβαλα τα πράγματά μου μέσα στο αντίσκηνο. Η μεταβολή ήταν καταπληκτική. Ποτέ δεν μπορούσα να φαντασθώ πως ένα τόσο μικρό πράγμα θα είχε τόση σημασία. Και όμως έτσι είχα αποκτήσει ένα τόσο μικρό δωματιάκι. Από τρωγλοδύτης που ήμουν και ερπετό, σερνάμενο για να μπω στο αντίσκηνο έγινα αιφνιδίως άνθρωπος! Αλλ' αυτό ήταν το λιγότερο. Όταν ξεμπέρδεψα με την τακτοποίηση του... δωματίου μου, έριξα μια ματιά κατά την μεριά του Λούλη. Το αντίσκηνό του δεν υπήρχε! Μετά 20 λεπτά υποδεχόμουν τον Αλκιβιάδη! Φαντάζεσθε την χαρά μας. Η απομόνωση τερματιζόταν! Οι δυο μας μαζί αισθανόμεθα σαν να είμαστε όλος ο κόσμος. Τίποτε δεν μας ένοιαζε. Ούτε φαγητό, ούτε νερό. Ήταν αρκετό πως θα μέναμε ο ένας κοντά στον άλλο. Εκείνο το βράδυ πού να μας κολλήσει ύπνος. Καθόμαστε έξω από τα... δωματιά μας και κουβεντιάζαμε όλη την νύχτα! Αυτή τη χαρά μάς την έδωσε ασφαλώς ο Άγγλος που είχε περάσει την προηγούμενη. Δεν τον ξαναείδαμε να τον ευχαριστήσουμε. Το κάμνω τώρα με ανοικτή καρδιά και προεξοφλώ και τη γνώμη και τη συγκατάθεση του αείμνηστου Λούλη.

Το γράμμα του ναυάρχου Κ. Μελά

Σε μια από τις πολλές συναντήσεις μας ο γνωστός μας υπολοχαγός... μου λέγει: «Αύριο φεύγω για τας Αθήνας. Θα γυρίσω μετά δύο μέρες. Ό,τι θέλετε είμαι στην διάθεσή σας». Του είχα πλήρη εμπιστοσύνη και τον παρεκάλεσα να τηλεφωνήσει στο σπίτι μου να πάει κάποιος να τον συναντήσει. Έτσι οι δικοί μου θα μάθαιναν τις λεπτομέρειες της ζωής μου και θα μου μηνούσαν ό,τι ήθελαν. Πραγματικά εξετέλεσε την αποστολή του. Στην επιστροφή μού έφερε

έναν αρκετά ογκώδη φάκελο. Εκτός από τα γράμματα των δικών μου περιείχε κι ένα μεγάλο γράμμα του αιμινήστου φίλου ναυάρχου Κ. Μελά. Μου παραπονιόταν πως δεν του είχα απαντήσει σε δύο προηγούμενα γράμματά του. Εγώ φυσικά δεν είχα πάρει ούτε λέξη. Μου τα έφαγε η λογοκρισία. Και το γιατί το βλέπει ο αναγνώστης ευθύς αμέσως. Γιατί στη συνέχεια ο ναύαρχος έγραφε πως μόλις πήρε το τηλεφώνημα του σπιτιού μου –ο Λαμπρίδης, όπως είπα, έκαμε κι εδώ το θαύμα του– για τη μεταγωγή του Λούλη και την δική μου στην Μακρόνησο, έσπευσε αμέσως και συνήντησε τον Παπάγο. Του εξήγησε «τι εσήμαινε η μεταγωγή και σε τι απέβλεπαν εκείνοι που την προκάλεσαν και την διέταξαν και ότι αν συνέβαινε ό,τι φοβόταν και ήταν βέβαιος ότι θα συμβεί, αυτός πρώτα-πρώτα θα ντροπιαζόταν και σ' αυτόν θα έπεφταν οι ευθύνες».

Ο ναύαρχος ήταν άνθρωπος γενναίος και είχε προσφέρει ανεκτίμητες υπηρεσίες στους εθνικούς απελευθερωτικούς αγώνες, όταν ήταν νέος. Επιπλέον ήταν γνωστός ως ευθύς, ντόμπρος και αλύγιστος. Ωμός στις εκφράσεις του, που δεν ήξερε από περιστροφές. Στο γράμμα του αυτό, αναφέρονταν όσα περιείχαν εκείνα που δεν έλαβα, έγραφε τόσον ωμά για 'κείνους που είχαν συλλάβει και διατάξει τη μεταγωγή μου, που δεν μου επιτρέπεται να τα επαναλάβω. Και τα είχε πει στον στρατάρχη, όπως ακριβώς μου τα έγραφε. Σαν συμπέρασμα ζήτησε από τον Παπάγο να εξετάσει ο ίδιος ποιος και γιατί διέταξε την μεταγωγή και για ποιο σκοπό και, εν πάση περιπτώσει, να δώσει αμέσως κατηγορηματικές εντολές στον γενικό στρατοπεδάρχη. Πράγμα που ο Παπάγος έσπευσε να κάμει ενώπιόν του. Έτσι εξήγησα το μυστήριο του «σήματος Παπάγου» που τρέχοντας και λαχανιασμένος μου ψιθύρισε ο Προβατάς, όταν είχα βγει από την παράγκα του Κοθρά. Έτσι εξηγήθηκε ακόμη και πώς εμείς οι δύο «αρχηγοί των προδοτών» εγλιτώσαμε τόσο φθηνά την παραμονή μας στην Μακρόνησο και πώς και τούτη τη φορά τα σχέδια των λυσσασμέ-

νων διωκτών μας ματαιώθηκαν. Χωρίς την κεραυνοβόλο παρέμβαση του ναυάρχου και τις άμεσες διαταγές του Παπάγου, πολύ αμφιβάλλω αν θα έγραφα τώρα το χρονικό αυτό και δεν θα πραγματοποιούνταν η απειλή του Κοθρά και του Σούλη, τόσο για μένα, όσο και για τον Λούλη.

Όμως, ο ναύαρχος Μελάς δεν περιορίστηκε μόνο σε τούτο το διάβημα. Μην παίρνοντας νέα μου και απάντηση στα γράμματά του, μην έχοντας απάντηση και σε τούτο το γράμμα που μου έστειλε με τον υπολοχαγό –γιατί η λογοκρισία είχε πνίξει την απάντησή μου, στην οποία εξέθετα με κάθε λεπτομέρεια στον ναύαρχο όσα προσωπικά πλέον εγώ είχα αντιληφθεί– ανησυχούσε και έκαμε συνέχεια διαβήματα στον Παπάγο. Έτσι εξηγήθηκε, εκ των υστέρων πλέον, κι ένα άλλο περιστατικό που μου συνέβη περίπου είκοσι μέρες μετά που έλαβα το γράμμα του ναυάρχου.

Ο διοικητής του στρατοπέδου

Ένα πρωινό, επισκοπώντας τον ορίζοντα, είδα μια πολυτελή κούρσα ν' ανεβαίνει τον ανήφορο που οδηγούσε στα φυλάκια. Σαν έφθασε στο δικό μου σταμάτησε. Ήλθε ο επικεφαλής του φυλακίου και ο στρατιώτης οδηγός και μου είπαν να ντυθώ, γιατί με ζητούσε ο συνταγματάρχης... διοικητής του στρατοπέδου και τον έστειλε να με πάρει. Όπως ήταν φυσικό, ξιπάστηκα. Τι να με θέλει ο στρατοπεδάρχης; Και για ποιο λόγο ήλθε αποκλειστικά για μένα στη φυλακή; Οπωσδήποτε ντύθηκα, μπήκα στην κούρσα και σε λίγα λεπτά βρισκόμουν στο διοικητήριο. Στο γραφείο του διοικητού ήταν ο συνταγματάρχης... και ο υποδιοικητής, γιατί τον Σούλη τον είχαν απομακρύνει. Και οι δύο «εν στολή». Ο συνταγματάρχης με ρώτησε πώς περνώ και επέμενε ιδιαίτερα στο αν ασκήθηκε βία επάνω μου. Του εξέθεσα την διαμονή μου εκεί, την σκηνή με τον Κοθρά την πρώτη μέρα που έφθασα κ.λπ. «Αλλά», προσέθεσα, «κ. συνταγματάρχα, αυτά δεν έχουν καμιά σημασία. Σημασία έχει το γεγονός ότι

εδώ οι κρατούμενοι βασανίζονται με τον πιο άγριο τρόπο να υπογράψουν δήλωση. Και όταν αρνούνται υποβάλλονται στα πιο απάνθρωπα μαρτύρια. Τα ήκουα πριν έλθω εδώ και αρνούμην να τα πιστεύσω. Αλλά είδα τους αλφαμίτες να δέρνουν ενώπιον διοικητού και υποδιοικητού και άλλων δεκαπέντε τουλάχιστον δύο δυστυχείς στρατιώτες, υπό τα προστατευτικά των κυρίων αυτών μειδιάματα και βλέπω καθημερινώς τον γείτονά μου κρατούμενο Τατάκη και μαντεύω τι υφίσταται τη νύχτα, όταν έρχονται και τον απαγάγουν. Από ό,τι έκαμε ο Κοθράς σε μένα, αν και είχε δοθεί ανωτάτη διαταγή να μη θιγώμεν, ο κ. Λούλης και εγώ, είναι εύκολον να συμπεράνει κανείς, και όταν ακόμη δεν έχει ιδίαν αντίληψη, τι ημπορεί να υφίστανται οι κρατούμενοι. Θέλετε πράγματι, κ. συνταγματάρχα, να κατατοπισθείτε επακριβώς διά τα συμβαίνοντα; Κάμετε προσωπικώς μία έρευνα. Ελάτε τώρα μαζί μου να ιδείτε τον Τατάκη. Και μόνη η περίπτωση του θα σας είναι αρκετή». Ο συνταγματάρχης δεν με είχε διακόψει καθόλου. Όταν τελείωσα έριξε ερωτηματικό βλέμμα στον υποδιοικητή. «Αυθαιρεσίες κατωτέρων οργάνων, κ. στρατοπεδάρχα. Κάμνομεν ό,τι είναι δυνατόν διά να αποφεύγωνται και όταν δεν το επιτυγχάνωμεν τας καταστέλλομεν. Αλλά ο κ. Κύρκος δεν λαμβάνει υπ' όψιν του και την ψυχολογικήν κατάστασιν των οργάνων!!» Δεν τον άφησα να τελειώσει, αλλά προλαμβάνοντας ο συνταγματάρχης μού λέγει: «Πολύ καλά! Πολύ καλά! Λαμβάνω υπ' όψιν μου όσα μου είπατε και θα τα εξετάσω». Έτσι τελείωσε η συνομιλία μου με τον κ. στρατοπεδάρχη Μακρονήσου. Η κούρσα του με παρέλαβε πάλι και με μετέφερε στο αντίσκηνό μου. Ο ταγματάρχης όμως με πλήρωσε για όσα είχα πει, όπως θα ιδούμε στη συνέχεια.

Αρρωστημένη φασιστική νοοτροπία.

Σκεπτόμουν τι έννοια είχαν όλα αυτά. Πώς ήλθε ο στρατοπεδάρχης στη φυλακή. Γιατί μ' εκάλεσε. Τι ήθελε από

μένα. Κατέληξα στο συμπέρασμα ότι ύστερα πάλι από ενέργειες του ναυάρχου θα δόθηκε εντολή του Παπάγου να εξετάσει ο ίδιος ο στρατοπεδάρχης αν ασκήθηκε βία και αν κακοποιηθήκαμε ο Λούλης και εγώ. Ο Λούλης είχε φύγει και ο στρατοπεδάρχης εκάλεσε εμένα. Ασφαλώς, όμως, οι κάπηλοι του εμφυλίου πολέμου επεδίωξαν, με την ευκαιρία αυτή, να πάρουν μια δήλωση δική μου και μάλιστα μπροστά σε μάρτυρα, τον υποδιοικητή, ότι δεν ασκήθηκε βία, ούτε σε βάρος μου, ούτε σε βάρος του Λούλη, πράγμα που δεν μπορούσα να αρνηθώ. Την δήλωση αυτή θα την χρησιμοποιούσαν σαν την πιο έγκυρη διάψευση για τις καταγγελίες αναφορικά με τα ανατριχιαστικά βασανιστήρια που εγίνοντο εις βάρος των κρατουμένων. Δεν φαντάστηκαν ότι την δική μας περίπτωση δεν θα την ελάμβανα καθόλου υπόψη και αντιθέτως θα κατήγγειλλα ανοικτά όσα εγκληματικά εγίνοντο εκεί. Ίσως ακόμη να σκέφθηκαν ότι η παρουσία του ταγματάρχου υποδιοικητού θα με ανεχαίτιζε στη διατύπωση των καταγγελιών διότι ο μεν στρατοπεδάρχης θα έφευγε, εγώ δε θα έμενα στη διάκριση του υποδιοικητού. Όλα αυτά δεν ήταν καθόλου ξένα για τη νοοτροπία των ανθρώπων που κρατούσαν στα χέρια τους τον μηχανισμό των διώξεων, όπως δεν είναι ξένα ούτε σήμερα ακόμη, όπως βλέπουμε και διαπιστώνουμε καθημερινά. Τα χρόνια πέρασαν. Οι καιροί άλλαξαν. Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες βρίσκεται η Ελλάδα, εσωτερικές και εξωτερικές, μετεβλήθησαν. Η αρρωστημένη φασιστική νοοτροπία παραμένει η ίδια, όπως και τότε. Δύο περιστατικά που θα ιστορήσω ευθύς αμέσως, θα δώσουν ανάγλυφη την εικόνα αυτής της αρρωστημένης φασιστικής νοοτροπίας.

Ήταν πάνω-κάτω δύο μετά το μεσημέρι. Μόλις είχα φάγει και κλεισθεί στο αντίσκηνο. Ακούω ένα γρατσούνισμα στο πανί. Ανασηκώνω λίγο το παραπέτο. Βλέπω έναν άγνωστό μου στρατιώτη. Δεν ήταν από το φυλάκιο. Βάζει το χέρι του στο στόμα: «Σσσσ! Ελάτε σε λίγα βήματα πίσω

μου», λέγει ψιθυριστά. Η περιέργεια με κέντησε. Κίνδυνο δεν φοβόμουν πια ύστερα από όσα είχαν μεσολαβήσει και πρωτοβουλίες «αγανακτισμένων» στρατιωτών, κατά το σύστημα των «αγανακτισμένων» πολιτών, εκεί δεν χωρούσαν. Ο στρατιώτης ανέβηκε ένα ανηφοράκι και χαθήκαμε πίσω από ένα λοφίσκο. Όταν σμίξαμε μου είπε πως ήταν Θρακιώτης, από την Ραιδεστό, ότι από καιρό ήθελε να έλθει, μα δεν τολμούσε εξαιτίας της τρομοκρατίας και ότι σήμερα πια το αποφάσισε. Με οδήγησε σ' ένα σπήλαιο, όπου ερχόταν δροσερό το αεράκι από τη θάλασσα. Καθίσαμε αρκετές ώρες φλυαρώντας. Σαν έπαιρνε να πέφτει ο ήλιος κινήσαμε για την επιστροφή. Μ' ανέβασε στον λοφίσκο κι απομακρύνθηκε, λέγοντάς μου ότι το αισθανόταν σαν υποχρέωσή του να έρχεται πότε-πότε να μου κάνει συντροφιά και να σπάξει την απομόνωση. Τον ευχαρίστησα και τράβηξα για το αντίσκηνο, χαρούμενος που πέρασα ένα δροσερό απόγευμα με συντροφιά ένα πατριωτάκι μου. Με μια ματιά που έριξα γύρω μου είδα πως δεν υπήρχε κανένα από τα αντίσκηνα των απομονωμένων, ούτε του Τατάκη που ήταν απέναντί μου. Δεν ήξερα τι να υποθέσω. Αλλά το μυστήριο λύθηκε την επομένη, όταν ήλθε στο αντίσκηνό μου, για τη συνηθισμένη επίσκεψή του ο επικεφαλής του φυλακίου. Δεν είχα σκοπό να του κάμω λόγο για όσα μου συνέβησαν την προηγούμενη, γιατί δεν ήθελα να εκθέσω τον «πατριώτη» μου στρατιώτη. Αλλά μου μίλησε ο ίδιος: «Περάσατε καλά χθες το απόγευμα», μου λέγει. «Είδα τον... που ήλθε και σας πήρε. Σας παρακολούθησα που ανεβαίνατε το ανηφοράκι και ύστερα χαθήκατε. Το ήξερα γιατί με είχαν ειδοποιήσει. Ήταν αλαμίτης αυτός σταλμένος επί τόπου. Μα εσείς δεν ξέρατε γιατί έγινε αυτή η περιοδεία. Δεν παρατηρήσατε γύρω σας καμιά μεταβολή; Δεν είδατε, σαν γυρίσατε, που έλειπαν τα αντίσκηνα της απομονώσεως; Ήλθε μια επιτροπή από ξένους δημοσιογράφους και διέταξαν όλα τα φυλάκια να συγκεντρώσουν κάπου τους απομονωμένους και να αφαι-

ρέσουν τα αντίσκηνα. Τούτο για να μην τα ιδούν, τους κινήσει η περιέργεια και θελήσουν να κάμουν καμιά έρευνα ανάμεσα στους κρατούμενους». Έτσι έμαθα από πού προήλθε η τόσο ευγενική χειρονομία του «συμπατριώτη» μου, που δεν ήταν καθόλου συμπατριώτης μου.

Το δεύτερο περιστατικό, χαρακτηριστικότερο και από το πρώτο, είναι το εξής: Ένα απόγευμα μου έκαμε την τιμή να έλθει να με επισκεφθεί στο αντίσκηνό μου ο ίδιος ο διευθύνων την φυλακή, υποδιοικητής ταγματάρχης... Με προσεκάλεσε στο φυλάκιο, με περιποιήθηκε κατά τα συνηθισμένα κι έδειξε ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μάθει πώς περνούσα. Ήταν μια βλοσυρή και σκοτεινή φυσιογνωμία και η τόση προσήνειά του μ' έβαλε σε υποψία ότι κάποια παγίδα μου έστηνε. Επέμενε κυρίως να μάθει αν είχα κανένα παράπονο από τους άντρας του φυλακίου, αν με περιποιούντο, σύμφωνα με τις διαταγές που είχαν, αν με καλούσαν τακτικά στο φυλάκιο να μου κάνουν συντροφιά κ.λπ. Κατάλαβα πού εσκόπευε και του απήντησα ότι δεν είχα κανένα παράπονο, ότι οι στρατιώτες εκτελούσαν ευσυνείδητα την υπηρεσία τους, αλλ' ότι, πέραν αυτού, δεν είχα καμιά σχέση, ούτε επικοινωνία μαζί τους, ούτε ποτέ επισκέφθηκα το φυλάκιο, γιατί δεν υπήρχε λόγος. Είδα τους στρατιώτες να ανακουφίζονται από την απάντησή μου, γιατί τα χαρακτηριστικά τους που τεντώνονταν, όσο μιλούσε ο ταγματάρχης άρχισαν να χαλαρώνουν, ενώ αυτός τους επιτιμούσε σφοδρότατα γιατί ήταν αφιλόξενοι, γιατί δεν ακολουθούσαν τις εντολές του να μη με αφήνουν μονάχο και να με καλούν συχνά στο φυλάκιο. Βγήκαμε μαζί με τον υποδιοικητή, με άφησε στο αντίσκηνό μου και έφυγε. Όταν πια είχε απομακρυνθεί τελείως, ήλθε στο αντίσκηνο ο επικεφαλής του φυλακίου και μου είπε: «Οι συνάδελφοί μου σας είναι ευγνώμονες. Και μια λέξη αν λέγατε, είμεθα χαμένοι. Γιατί οι διαταγές που μας έχουν δώσει είναι αυστηρότατες. Καμιά επικοινωνία. Καμιά επαφή. Ούτε καλημέρα. Καμιά σχέση. Και τον ακούσατε τι παρα-

τηρήσεις μās έκαμε. Μα παραείναι υποκριτές!» Αυτά είναι τα φασιστικά τερτίλια και αυτά συνεχίζονται ακόμη και σήμερα. Και με τέτοια χονδροειδή τεχνάσματα νομίζουν ότι μπορούν να παραπλανήσουν τον λαό, μα και τον έξω κόσμο!

Εγκαταλείπω τον «Παρθενώνα»

Στις αρχές του Οκτωβρίου 1949, πήρα γράμμα από το σπίτι μου, με το οποίο μου ανήγγελλαν ότι είχε υπογραφεί η διαταγή της μεταγωγής μου στην Αθήνα. Περίμενα πως από τη μια στιγμή στην άλλη θα με ειδοποιούσαν να ετοιμασθώ. Γιατί αυτοί έπρεπε κανονικά να πάρουν την είδηση ενωρίτερα από μένα. Όμως οι μέρες περνούσαν κι εγώ ειδοποίηση δεν έπαιρνα. Ύστερα από μια εβδομάδα έλαβανα δεύτερο γράμμα, στο οποίο μου έλεγαν ότι η διαταγή της μεταγωγής μου είχε κοινοποιηθεί στη φυλακή την ίδια μέρα που μου έγραψαν το πρώτο γράμμα και απορούσαν γιατί έμενα ακόμη εκεί. Εννοείται, ότι τα γράμματα όλα περνούσαν από αυστηρότατη λογοκρισία και η διοίκηση της φυλακής εγνώριζε ότι εγώ είχα ήδη πληροφορηθεί τα της μεταγωγής μου. Περίμενα ακόμη λίγες μέρες και ύστερα εξήτησα να παρουσιασθώ στον υποδιοικητή. Το διάβημα έφερε άμεσο αποτέλεσμα. Αργά το βράδυ της ίδιας μέρας ήλθε ο επικεφαλής του φυλακίου να με πληροφορήσει ότι το πρωί θα έφευγα και να είμαι έτοιμος. Μου εξεδήλωσε μια ειλικρινέστατη χαρά που θα έφευγα από εδώ κι εγώ τον ευχαρίστησα και όλα τα πατριωτάκια του φυλακίου, για όσα είχαν κάμει για μένα στους πέντε μήνες που μέναμε μαζί.

Πρωί-πρωί της επομένης ήμουν έτοιμος. Ένας στρατιώτης ήλθε να με συνοδεύσει. Οι υπόλοιποι εστέκοντο όρθιοι στην πόρτα του φυλακίου να με ιδούν που θα έφευγα. Ήταν ένας βουβός αποχαιρετισμός. Ο Τατάκης όρθιος, όπως πάντοτε, στο βράχο του κουνούσε το μαντίλι

του σε σήμα αποχαιρετισμού. Του φώναξα «καλή αντάμωση. Καλή λευτεριά». Πού να φαντασθώ ότι ύστερα από μερικούς μήνες αυτό το ηρωικό παιδί θα έβρισκε τον πιο μαρτυρικό θάνατο με λιθοβολισμό! Και τώρα να μου επιτρέψει ο αναγνώστης να αφιερώσω λίγα λόγια στα υπέροχα παιδιά, τα στρατιωτάκια του φυλακίου. Τα βασανιστήρια έκαμψαν τη σάρκα τους, όχι όμως και την ψυχή τους. Αντιμετώπισαν πρόσχαρα και πρόθυμα τους μεγάλους κινδύνους για να διευκολύνουν την δική μου ζωή. Πολύ λυπούμαι ότι δεν μου δόθηκε η ευκαιρία να τα συναντήσω, ούτε και στις περιοδείες που έκαμα για να τους σφίξω το χέρι, ελεύθερο πλέον. Θα θεωρήσω ιδιαίτερη ευτυχία μου αν αυτά τα λίγα λόγια που τους αφιερώνω περιήρχοντο σε γνώση τους. Είναι ο μοναδικός τρόπος να τους εκδηλώσω την ευγνωμοσύνη μου.

Ύστερα από λίγο βρισκόμουν στο καϊκάκι για το Λαύριο. Εγκατέλειπα οριστικά τη γη των πλέον απάνθρωπων και φρικτών βασανιστηρίων στα οποία οι Έλληνες υπέβαλλαν άλλους Έλληνες για να τους εξαναγκάσουν να αποκηρύξουν τα πολιτικά και κοινωνικά τους φρονήματα! Και τον τόπο αυτόν, που θα παραμείνει ανεξίτηλο στίγμα και μνημείο εθνικής κατασχύνης, τον ονόμασαν «Νέο Παρθενώνα». Και μόνο αυτό είναι αρκετό για να δείξει σε οπιο χθαμαλό επίπεδο κινείται ανέκαθεν η ελληνική Δεξιά και πόσο ξένες είναι γι' αυτήν οι υψηλές παραδόσεις του υπερήφανου Έθνους και του λαού μας. Και βεβηλώνουν το Έθνος κάθε ώρα και κάθε στιγμή, ονομαζόμενοι αυτοί «εθνικόφρονες», αυτοί τους οποίους τίποτε δεν συνδέει με το Έθνος μας, αυτοί των οποίων η ψυχή δεν δονείται με κανένα από τα υψηλά ιδανικά που το εδόξασαν, αυτοί των οποίων η ψυχή εδουλώθει στους ξένους και τα αργύριά των. Γιατί καμιά γενναία ψυχή δεν θα εδέχετο ποτέ να συμβαίνουν κάτω από τα μάτια των όσα συνέβαιναν στην Μακρόνησο, όσο αγεφύρωτη και αν ήταν η διαφορά από τα πολιτικά και τα κοινωνικά φρονήματα

ΑΡΧΕΙΑ
ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ

των κρατουμένων. Το δυστύχημα είναι ότι και σήμερα ακόμη υπάρχουν νησίδες, όπου Έλληνες στρατιώτες υφίστανται μεταχείριση που δεν απέχει και πολύ από τα συστήματα που διδάχθηκαν στο Αναμορφωτήριο: η Εράτειρα, ο Κολυνδρός κλ.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

Ξανά στο Τμήμα Μεταγωγών

Στο Λαύριο βρήκα πάλι διοικητή τον γνωστό μας από τα προηγούμενα, μοίραρχο Πολίτη. Και η πρώτη του κουβέντα ήταν: «Κύριε Κύρκο! Γιατί καθυστερήσατε τόσο πολύ; Είναι 15 τώρα μέρες που στείλαμε στη φυλακή το πρώτο σήμα να σας αφήσουν. Και έκτοτε το επανελάμβανα μέρα παρά μέρα γιατί τέτοια διαταγή είχα. Χθες έστειλα άλλο, στο οποίο έλεγα πως αν δεν σας αφήσουν, θα έστελνα από εδώ συνοδεία να σας παραλάβει. Άρρωστος είσθε, μήπως, και δεν μπορούσατε να μετακινηθείτε; Μα δεν μας είπαν ποτέ τέτοιο πράγμα». Είπα στον φίλο μου τον μοίραρχο πως ήμουν περίφημα και πως ο διοικητής δεν εννοούσε να αποχωρισθεί της λείας του. Του προξενούσε χαρά και τιμή ιδιαίτερη να έχει κάτω από την εξουσία του έναν πρώην υπουργό και γι' αυτό δεν μου κοινοποιούσε τη διαταγή. Και ποιος ξέρει πόσες ακόμη μέρες θα την κατακρατούσε αν δεν έπαιρνε το τελευταίο απειλητικό σήμα! Ο ταγματάρχης με εκδικιόταν για όσα είχα πει μπροστά στον γενικό στρατοπεδάρχη κατά τη συνάντησή μου μαζί του, που αφηγήθηκα στα προηγούμενα.

Ο μοίραρχος Πολίτης με περιποιήθηκε και πάλι όσο μπορούσε, με επεβίβασε σε τζιπ της υπηρεσίας του με συνοδό έναν από τους άντρες του και με κατεύθυνση το Τμήμα Μεταγωγών Αθηνών. Φαίνεται πως μόλις αναχωρήσαμε από το Λαύριο, ο μοίραρχος τηλεφώνησε ότι τούτη τη